

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əliyeva Nigar Elşad qızı

**MÖVZU: «Müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin əsasları və innovativ
inkişafa təsir edən amillər»**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı:

İİM 020000

**Mühəndis iqtisadiyyatı və
idarəetmə**

İxtisasın şifri və adı:

İİM 020004

**İdarəetmənin informasiya
texnologiyası**

Elmi rəhbər

prof.Quliyev R.A.

Magistr proqramının rəhbəri

prof.Quliyev R.A.

KAFEDRA MÜDİRİ:

akad.ABBASOV Ə.M.

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

REFERAT	3-6
GİRİŞ	7-8
FƏSİL I. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI	9-30
1.1. İnnovasiya fəaliyyətinin nəzəri əsasları və müəssisələrin innovativliyi məsələləri.....	9-21
1.2. İnnovativ fəaliyyətin formalaşması xüsusiyyətləri.....	22-30
FƏSİL II. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİ SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.	31-54
2.1. Müəssisələrin innovasiya fəaliyyəti səmərəliliyin artırılmasına təsir edən amillər.....	31-37
2.2. Ölkədə müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin əsas istiqamətləri və qiymətləndirmə metodları.....	38-54
FƏSİL III. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN ARTIRILMASI VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ	55-71
3.1. Ölkədə müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinə cəlb edilməsinin və innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının əsas xüsusiyyətləri...	55-64
3.2. Ölkədə müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri.....	65-71
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	72-73
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	74-75

REFERAT

Mövzunun aktuallığı: İqtisadçılar iqtisadi artım ilə əlaqədar üç qarşılıqlı əlaqəli mexanizm müəyyənləşdirmişlər. Birinci mexanizm - ehtiyatların səmərəli bölüşdürülməsi, ikinci mexanizm - kapital yığılı, üçüncü mexanizm isə texnoloji tərəqqidir.

Əmək bölgüsü, kapital yığılı və texnoloji tərəqqi kimi üç mexanizm çox mühümdür, lakin texnoloji tərəqqi müasir iqtisadiyyatda demək olar ki, daha çox əhəmiyyətə malikdir.

Texnoloji irəliləyişə yeni texnologiyanın yaradılması və ya xaricdə yaradılmış texnologiyanın uyğunlaşdırılması yolu ilə nail olmaq mümkündür. Birinci proses texnoloji innovasiya, ikinci proses isə texnoloji diffuziya adlanır. Bəzi ölkələr xammal istehsalı üzrə müqayisəli üstünlüklərə malik olmaqla gələcək baxımından əlverişsiz durumdadırlar. Həmin ölkələrin ixracında təbii ehtiyatlar daha böyük paya malikdir və məhsuldarlığı gücləndirən struktur dəyişiklik isə kiçik həcmdədir. Burada əsas məsələ ondan ibarətdir ki, mineral və təbii ehtiyatların hasil olunma (mədənçıxarma) sənayesi, emal sənayesi və əlaqədar xidmətlərdən fərqli olaraq çox sayda məşğulluq yaratmır. Hətta belə sahələr adətən yüksək məhsuldarlıq şəraitində fəaliyyət göstərdiyindən kənd təsərrüfatı sahəsindən artıq əmək qüvvəsini cəlb etmək gücündə deyillər. Qeyd etmək lazımdır ki, sürətli struktur dəyişiklik işçi qüvvəsinin asanlıqla müəssisələr və sektorlar arasında hərəkəti nəticəsində baş verir.

İnnovasiya klassik tətbiqi araşdırmada və işləmədə nəzərdə tutulmayan bir neçə çox vacib fəaliyyət növlərini əhatə edir. Bu fəaliyyət növləri istehsaldan öncəki mərhələ, istehsal və bölüşdürmə kanallarının inkişaf fazaları, innovasiya üçün treyninq, bazar hazırlıqları, inkişaf və təkmilləşmə fəaliyyətləri, marketinq metodları və ya yeni təşkilati metodlardan ibarətdir. İnnovasiya fəaliyyəti

araşdırma və işləməyə aid edilməyən xarici biliyin əldə edilməsini də əhatə edə bilər. Son zamanlar “açıq-bazar” innovasiyası terminindən geniş istifadə olunur.

Tədqiqat nəticəsində aydın olmuşdur ki, hal-hazırda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə innovasiya iqtisadiyyatının formalaşdırılmasında əsasən iki yoldan istifadə olunur: Birincisi, ölkədaxili tədqiqat və işləmə potensialına və ikincisi isə xarici bazarlardan idxal olunan biliklər və texnologiyalara əsaslanan innovasiyalaşma. Ümumi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, innovativ fəaliyyət ölkə iqtisadiyyatının dünya bazarında yerinin möhkəmlənməsində və ya iqtisadi artımın davamlı olmasında çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Müəssisələrin innovasiya fəaliyyətlərini genişləndirməklə təkcə özlərinin maliyyə imkanlarını artırmaqdan əlavə, ümumilikdə ölkənin iqtisadi inkişafına böyük töhfə verirlər.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin əsasları və onların innovasiya fəaliyyətlərinin genişlənməsinə təsir edən amillərin öyrənilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti: Tədqiqatın predmeti kimi müəssisələrin innovasiya fəaliyyəti və onların innovativ fəaliyyətlərinin əsaslarının tədqiqi çıxış edir.

Tədqiqatın nəzəri əsaslarını iqtisad elmi klassiklərinin, müasir Qərb iqtisadçılarının əsərləri ilə yanaşı müasir dövrdə rus və Azərbaycan iqtisadçı alimlərinin tədqiqatları, həmçinin tədqiqatçının fərdi yanaşması təşkil edir. Dissertasiyanın yazılmasında iqtisadi nəzəriyyə, innovasiya iqtisadiyyatı, informasiya iqtisadiyyatı, informasiya cəmiyyəti, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat və digər elmlərin müddəalarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın metodoloji bazasını iqtisad elminin əsaslandığı elmi tədqiqat metodlarının geniş spektri və problemin tədqiqində elmi abstraksiya, tarixi və məntiqi əlaqə, induksiya, deduksiya, analiz və sintez metodlarından istifadə edilməklə faktlar yığılıb-ümumiləşdirilmiş, onlar arasında qanunauyğun və təsadüfi əlaqələr müəyyənləşdirilmiş xarakterik əlamətlər

aşkara çıxarılmış, həmçinin müasir inkişaf xüsusiyyətlərini və təmayüllərini izah edən bir çox xarici ölkə alimlərinin elmi mülahizələri və nəticələri təşkil edir.

Elmi yenilik: Magistr dissertasiyasının elmi yeniliyi müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması məsələlərinin müəyyənləşdirilməsi, innovativ fəaliyyətin əsas xüsusiyyətlərinin tapılması, müəssisələrin innovasiya fəaliyyətində mövcud olan maneələrin müəyyənləşdirilməsi və innovasiya fəaliyyətinin genişləndirmə perspektivlərinin öyrənilməsindən ibarətdir.

Nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti aparılan tədqiqatın əsas nəticə və elmi müddələrindən təkliflər və tövsiyələrdən, innovasiya fəaliyyətindən istifadə edilməsi və müəssisələrin inkişafında və rəqabət qabiliyyətlərinin artmasında innovasiyalardan istifadənin perspektivləri və problemlərinin öyrənilməsində lazımi modernləşirmənin həyata keçirilməsidir.

İnformasiya mənbəyi müxtəlif beynəlxalq təşkilatların dövrü nəşrləri, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Mərkəzi Bankın, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyininin məlumatlarından ibarətdir.

İşin strukturu və həcmi. Aparılmış tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarətdir. Girişdə işin aktuallığı, tədqiqatın istiqamətləri göstərilir və tədqiq ediləcək problemlər müəyyənləşdirilir.

Magistr dissertasiya işinin birinci fəslində innovasiya fəaliyyətinin nəzəri əsasları və müəssisələrin innovativliyi məsələləri, innovasiya fəaliyyətinin formalaşması xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Magistr dissertasiya işinin ikinci fəslində müəssisələrin innovasiya fəaliyyəti səmərəliliyinin artırılmasına təsir edən amillə, ölkədə müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin əsas istiqamətləri və qiymətləndirmə metodları öyrənilmişdir.

Magistr dissertasiya işinin üçüncü fəslində isə ölkədə müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinə cəlb edilməsinin və innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının əsas xüsusiyyətləri, habelə ölkədə müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilmişdir.

GİRİŞ

Elmi tədqiqat prosesi ümumi halda araşdırma adlanır. Araşdırmanın məqsədi elmin inkişafına yönəldikdə fundamental, hər hansı praktiki nəticələrin əldə edilməsini nəzərdə tutduqda isə tətbiqi ola bilər.

Sənayedə həyata keçirilən tətbiqi araşdırma və işləmə bir sıra praktiki məsələlərdə və ya kommersiya kontekstində gəlirlərin artımı məqsədilə biliyin sistemə inkişafını və dərinləşməsini təmin edir. Adətən elmi tədqiqat işləri universitetlər və elmi-tədqiqat institutları tərəfindən, tətbiqi araşdırma və işləmələr isə çox vaxt özəl şirkətlər tərəfindən həyata keçirilir. Burada əsas fərq ondan ibarətdir ki, universitetlər və elmi-tədqiqat institutlarından fərqli olaraq, özəl şirkətlərin elmi-araşdırma və işləmələrin həyata keçirilməsində öz səhmdarları üçün mənfəət əldə etmək kimi önəmli vəzifələri vardır.

Elmi-araşdırma uğurla həyata keçirildiyi zaman hər hansı bir yenilik və ya ixtira ilə nəticələnmə bilər. İxtira kəşf xarakteri daşıyır və indiyə qədər mövcud olmayan bir yeniliyin yaradılmasıdır. İnnovasiya ixtiranın kommersionlaşdırılması və ondan iqtisadi gəlirin əldə edilməsi baxımdan sonrakı mərhələsidir.

Kommersionlaşdırma ixtiranı innovasiyaya çevirən bir proses olmaqla, yeni ideyaların maliyyələşdirmə istəyi olan idarələrin konsepsiyasını aydınlaşdırır, onun dəyərini müəyyənləşdirir və onların nə qədər əlavə dəyəri ödəmək istəklərini bürüzə verir. Əldə olunmuş iqtisadi gəlirlər fəaliyyət nəticəsində yaranmış mükafatlardır.

Patentləşdirmə ixtiranın hüquqi müdafiəçisidir, kommersionlaşdırma isə ixtiranın istehlakçı ehtiyaclarını ödəyən əmtəə bazarlarına yönəldilməsi kimi əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya mövcud əmtəə və proseslərin tədrici təkmilləşdirilməsini də əhatə edir. İnnovasiyaların böyük hissəsini mövcud əmtəələrin, istehsal proseslərinin və təşkilati təcrübələrin gücləndirilməsi, nizama salınması və safılaşdırılması təşkil edir. İnnovasiya fəaliyyəti müəssisənin gəlirini

artırır və uzunmüddətli bir dövrdə onun rəqabətqabiliyyətini formalaşdırır. İnnovativ ideyalar yalnız elmi araşdırma nəticəsində meydana çıxmır, əksər hallarda yeni ideyalar satıcılar, istehlakçılar, habelə maşın və material tədarükçüləri tərəfindən irəli sürülür. Qeyd olunmalıdır ki, innovasiya prosesi yalnız yeni elmi və yüksək texnoloji dəyişikliklə məhdudlaşmır, o, habelə sənayedə mövcud olan əmtəə və xidmətlərin transformasiyasını da əhatə edir. Bütün bu səbəblərdən müəssisələrin innovasiya fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi önəmli bir məsələdir.

FƏSİL 1. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ INNOVASİYA FƏALİYYƏTİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1. İnnovasiya fəaliyyətinin nəzəri əsasları və müəssisələrin innovativliyi məsələləri

XXI əsrin və yeni minilliyin çağırışları sırasında təbiətin və cəmiyyətin inkişaf potensialının yeni keyfiyyət səviyyəsində dərk edilməsi xüsusi yer tutur. Əsrlərlə formalaşmış stereotiplər çərçivəsində ictimai fəaliyyətin əsaslarının XX əsrdə əsaslı surətdə yenilənməsi insanlar üçün məhz fərqli keyfiyyətdə inkişaf üçün imkanlar açmışdır. Həmin imkanlar ənənəvi dünyagörüşü müstəvisində reallaşdıqca bəşəriyyəti təhdid edən təhlükələr: ərzaq qıtlığı, bərpa olunmayan enerji mənbələrinin tükənməsi, arzu olunmaz urbanizasiya prosesləri, ekoloji böhran davam edəcəkdir. Bəşəriyyətin qabaqcıl hissəsi, elmi elitesi və siyasi qərar qəbul edənlərin konsensus gəlməsi qeyd olunan “tilsimli dairə”dən çıxmağa imkan yaradır. Eyni zamanda elmin tarixin müəyyən dövrlərində fraqmentar inkişafı, bu inkişafda kəsilmələr və sapmalar, yeniliklərə tam mənası ilə tənqidi yanaşmalara rəvac verir.

Qeyd edilənlər innovativ düşüncə tərzinin adi həyat tərzinə çevrilməsini, qədimliklə yeniliyin üzvi vəhdətini nəzərdə tutan birgə yaşayış meyarlarının önə çəkilməsini, başqa sözlə innovativ fəaliyyətin geniş yayılmasını tələb edir.

Iqtisadi proseslərin səmərəliliyi və ümumilikdə iqtisadi sistemin dayanıqlığının təmin edilməsinə tələblər tənzimlənən intensiv inkişafın innovativliyini zəruri edir. Əks halda, iqtisadi maraqlara əsaslanan artım iqtisadiyyatının sosial və ekoloji çatışmazlığı nəinki aradan qaldırmaq, hətta yumşaltmaq belə çətinləşir. Bir sözlə, innovativlik və innovativ fəaliyyət dayanıqlı inkişafın zəruri sərti kimi qəbul edilməli, insan həyatının bütün sahələrində elmin rolu artırılmalıdır.

“İnnovasiya” anlayışı latın dilində “innovato” sözündən götürülmüş, XIX əsrdən istifadə olunmasına baxmayaraq, əsasən Yozef Şumpeterin “The Theory of Economic Development” (1934) əsərində işlədilərək geniş elmi dövriyyəyə daxil olmuşdur. Bununla belə, innovasiya ilə əlaqədar əsas anlayışlar hələ də fərqli şərh olunur. “İnnovasiya fəaliyyəti-insan kollektivinin yeni elmi biliklər, ideyalar, kəşflər və ixtiralar, həmçinin mövcud və sınıanmış elmi texnologiya, sistem və avadanlıqların

istifadəsi və tətbiqi əsasında innovasiyaların tam həcmdə ictimai realizəsinə yönəldilmiş sistemli fəaliyyət növüdür”.

Müasir bazar münasibətləri şəraitində rəqabət amili iqtisadi fəaliyyətin miqyası və tempini şərtləndirən mühüm amillərdən biridir. Bazarda mövqə qazanmağın ənənəvi imkanlarının tükəndiyi şəraitdə, bu və ya digər iştirakçı alternativ (yeni) yollar axtarışına üstünlük verir. Bu yol, bir qayda olaraq riskli məsrəfli və uzundur. Odur ki, innovasiyalı inkişaf yoluna üstünlük verilməsi, geniş araşdırmalar və kompleks təhlillər tələb edir.

Açıq ensiklopediyada göstərildiyi kimi “innovasiya - yüksək səmərəliliyə malik yeniliyin tətbiqi, insanın intellektual fəaliyyətinin, kəşfinin, ixtirasının son nəticəsidir. İnnovasiya fəaliyyətinin nəticəsi yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsul (iş, xidmət), texnoloji proses, həmçinin ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində təşkilati-texniki, maliyyə-iqtisadi və digər hallar hesab edilir. İnnovasiya fəaliyyəti iqtisadi inkişafı və rəqabətliliyi təmin etmək üçün yeni ideyaların, elmi biliklərin, texnologiya və məhsulların müxtəlif istehsal və idarəetmə sahələrinə tətbiq edilməsidir”.

Deməli, innovasiyaya innovasiya fəaliyyətinin nəticəsi kimi yanaşma, ona iqtisadi səmərəlilik və rəqabət qabiliyyəti meyarları ilə münasibət bildirməyə imkan verir. Mövcud elmi texnologiyaların və avadanlıqların yaradıcı istifadəsi, innovasiyaların ictimai müstəvidə gerçəkləşdirilməsinə imkan verirsə, bunu, innovasiya fəaliyyəti hesab etmək olar. Bununla belə, innovasiya fəaliyyətinin səciyyəvləndirilməsinə sadələşdirilmiş yanaşma, heç də həmişə yol verilən deyildir. Məsələ ondadır ki, innovasiya fəaliyyəti mürəkkəb, çoxsaylı amillərin təsiri altında

formalaşan və böyük sayda subyektlərin birbaşa və ya dolayı yolla iştirak etdiyi fəaliyyət növüdür. Həmin fəaliyyətə hazırlıq dövrü, onun bilavasitə həyata keçirilməsindən xeyli uzun müddət və vəsait tələb edə bilər.

Innovasiyanın əsas xassələri qismində, bir çox tədqiqatlarda elmi-texniki yenilik, istehsalda tətbiq və kommersionlaşma (gəlir gətirmə) qabiliyyəti qəbul olunur. "Bu məsələyə kommersionlaşma aspektindən yanaşdıqda, innovasiya – bazanın tələbləri vasitəsilə dərk edilən iqtisadi zərurət kimi müəyyənləşdirilir. Burada iki

məqama – innovasiyanın, ixtiranın və tədqiqatların yeni, texniki cəhətdən mükəmməl sənaye məhsulları şəklində, əmək vasitələri və əmək alətləri, texnologiyalar və istehsalın təşkil edilməsi şəklində "maddiləşməsi" və onları gəlir mənbəyinə çevirən kommersionlaşmaya xüsusi fikir verməliyik".

Bu mövqe ilə razılaşmaqla yanaşı qeyd edək ki, innovasiya fəaliyyətinin, sözün həqiqi mənasında bazara yönümlü olması, onun maliyyə təminatının mühüm şərtidir. Buna səbəb innovasiya fəaliyyətinin real, başqa sözlə gəlir gətirən nəticələrinin əldə olunmasına sərf olunan müddət nə qədər az olursa, həmin fəaliyyət genişləndirilməsi üçün maliyyə mənbələrinin tapılması, onların innovasiyaların investisiyaların maliyyələşdirilməsinə cəlb edilməsi də, bir o qədər asan olmalıdır.

Innovasiya fəaliyyəti iqtisadi proseslərin idarə edilməsinə qeyri-ənənəvi, daha mütərəqqi yanaşmaları əhatə edir. Elmi ideyaların kommersionlaşması, ilkin yanaşmada idarəetmə sahəsində daha cəlbədicə görünür. Bununla belə, idarəetmənin praktiki təkmilləşdirilməsində, o cümlədən idarəetmə obyektində dəyişikliklərə innovasiyalı yanaşmalar, böyük vəsait və vaxt sərfi ilə müşayiət olunur. Belə ki, idarəetmə obyektinin dəyişdirilməsi məsələsi perspektivli istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsini, iqtisadi-texnoloji, ekoloji, sosial və digər aspektlərdə əsaslandırılmasını tələb edir.

"Innovasiyanın məqsədi-idarəetmə obyektini dəyişməkdir, yeni elmi, texniki, iqtisadi və sosial effekt əldə etməkdir. Innovasiya yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsul (xidmət), texnika, texnologiya, istehsalın və idarəetmənin təşkili şəklində

təcəssüm etmiş və müxtəlif effektlər verən elmi biliklərin kommersiyalaşdırılması kimi qiymətləndirilir”.

Elmi biliklərin kommersiyalaşması innovasiya fəaliyyəti mühitinin, xüsusilə onun iqtisadi reallıqdakı xüsusiyyətlərini əyaniləşdirməklə bir sıra nəzəri və praktik problemlərə aktualıq verir. Görmək çətin deyildir ki, belə vəziyyət iqtisadi innovasiya sistemlərinə xüsusi diqqəti şərtləndirir. Praktikada iqtisadi texnologiyaların reallaşması, bir qayda olaraq, digər mərhələlərlə bərabər yeni yanaşmaların sınaqdan çıxarılması ilə müşayiət olunur. Məhsul və proses innovasiyalarının sınaqdan çıxarılması kollektiv səylərin koordinasiyasına, eksperimental şəraitin yaradılmasına, risk menecmentinə və qismən bürokratik maneələrin aradan qaldırılmasına xeyli vaxt və vəsait sərfi tələb edir.

Praktikada məhsul və proses innovasiyasının sınaqdan çıxarılması digər məsrəflərlə yanaşı əhəmiyyətli tranzaksiya xərcləri ilə əlaqədardır. Yeniliyin tətbiq ediləcəyi mühiti səciyyələndirən çoxsaylı məlumatların əldə edilməsi, innovasiya fəaliyyətinə pozitiv və neqativ təsir edən amillərin, onların idarə edilməsi imkanlarının müəyyənəşdirilməsi, tərəf – müqabillərin subyektiv arqumentlərə əsaslanan davranışının qarşısının alınması (mübahisə və münaqişələrin həlli) böyük vəsait tələb edir ki, bu da, tranzaksiya xərcləri kimi qəbul edilə bilər.

Bir məsələni xüsusi qeyd etməyə dəyər. Ənənəvi və qaydaya salınmış istehsal – kommersiya fəaliyyətində tranzaksiya xərclərini müəyyənəşdirməyin, az-çox qəbul edilən metodikası varsa, innovativ fəaliyyətdə vəziyyət bir qədər fərqlidir. Burada tranzaksiya və elmi innovasiyaların kommersiyalaşması xərclərini birmənalı ayırmaq, nəinki praktik hətta nəzəri-metodoloji baxımdan, xeyli dərəcədə problemləli olaraq qalır. Odur ki, bu istiqamətdə tədqiqatlar aparılır. Praktikada isə, hələ ki, innovasiya fəaliyyətinə məsrəflərin detalləşdırılmış sürətdə nəzərə alınması variantına üstünlük verilir. Başqa sözlə, fərqli zaman və məkanda istifadə olunmuş iqtisadi texnologiyalar, o cümlədən bazara daxilolma, onun bu və ya digər seqmentində möhkəmlənmə, resursların bölgüsü və i.a. üzrə mütərəqqi sayılan texnologiyalar yerli mühitin özünəməxsusluğunu nəzərə almaqla tətbiq edilməli, əsas amillərin təsiri, bütün mümkün aspektlərdə qiymətləndirilməlidir.

“İqtisadi innovasiya sistemlərinin fəaliyyətində onların potensial və faktiki səmərəliliyi arasında müəyyən fərq müşahidə olunur. Bu isə ona olan bir çox amillərin təsirinin nəticəsidir. Həmin amillər bunlardır: resursların qeyri-optimal paylanması; iqtisadi stimulların mükəmməl olmaması; qəbul edilən qərarların yerinə yetirilmə keyfiyyətinin qənaətbəxş olmaması; kapital qoyuluşlarının süni şəkildə şişirdilməsi və s.”.

Innovasiya fəaliyyətinin, nəinki özünün, həmçinin məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi kreativ yanaşmalar tələb edir. Bu isə həm məqsədlər ağacının, həm resurs təminatının, həm də idarəetmə üsullarının seçimində hər bir addımın

əsaslandırılmasına olduqca ciddi yanaşmağı nəzərdə tutur. Belə olan təqdirdə idarəetmə qərarlarının keyfiyyəti xeyli yüksəlsə də, səhv qərarlardan tam sığortalanma demək olar ki, qeyri-mümkündür. İqtisadi innovasiya fəaliyyətinin potensial və faktiki səmərəliliyi arasında fərqi şərtləndirən və xüsusi qeyd olunmağa layiq digər səbəb qəbul edilmiş innovativ qərarların icrasında yol verilən nöqsanlardır. Müxtəlif səpkili nöqsanlar elmi ideyaların kommersiyalaşması müddətini dəfələrlə uzatmaqla, innovasiya fəaliyyətinə məsrəflərin ödəmə vaxtını da artırır. Nəticədə, belə vəziyyət innovativ fəaliyyətin maliyyə resurslarına olan tələbatının artmasına gətirib çıxarır.

Milli iqtisadiyyatın bu və ya digər sahəsində, xüsusilə sənayedə inkişafın innovativliyi səviyyəsindən asılı olaraq resurslardan istifadə sisteminin təkmilləşdirilməsi prioritetləri dəyişə bilər. Sənayedə innovasiya sistemlərinin fəaliyyətinin potensial və faktiki səmərəliliyi arasındakı fərqi kəmiyyət xarakteristikası, təkcə iqtisadi deyil, həmçinin texniki və texnoloji müstəvidə ciddi tədqiqatların nəticəsi olmalıdır. Bu sahədə yeni məhsul istehsalı, digər sahələrə nisbətən daha real olduğu üçün, həmin istiqamətdə innovativ fəaliyyətin mahiyyəti və məzmunu daha böyük diqqətə layiqdir.

Rəqabətin get-gedə kəskinləşdiyi müasir bazara, xüsusilə qloballaşmanın intensivləşdiyi hazırkı dövrdə, yeni sənaye məhsulunun çıxarılması, müəssisənin yüksək rəqabət qabiliyyətindən xəbər verir. Belə ki, yeni ideyaların maddiləşdirilməsi, onların kommersiyalaşması istiqamətində kompleks və səmərəli

tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə müşayiət olunmalıdır. Belə bir fikirlə razılaşmaq lazımdır ki, yeni məhsul istehsalı həm tədqiqatlara, həm də müəssisənin idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə artan məsrəflər tələb edir.

“Müəssisənin yeni məhsul istehsal etmək qabiliyyəti gələcək müvəffəqiyyətin əsas amilidir. Lakin bu qabiliyyət sadəcə olaraq müəssisənin tədqiqat xidmətinə diqqətin artırılması deyildir. Bu müəssisənin idarəetmə aparatının bütün bölmələrinin bacarıqlı inteqrasiyasıdır”.

Innovasiya fəaliyyətinin idarə edilməsində tərəf- müqabillərin maraqlarının, sözün həqiqi mənasında koordinasiya edilməsi, doğrudan da, yalnız konkret müəssisənin idarəetmə aparatının üzvi vəhdətdə işləməsi şəraitində mümkündür. Innovasiya fəaliyyəti, innovasiyanı reallaşdırmaçı mərhələli prosesdir. Həmin mərhələlər müxtəlif mənbələrdə fərqli şəkildə şərh olunsada, ardıcılıq əsasən aşağıdakı kimi təqdim olunur:

- Fundamental tədqiqatlar.

- Tətbiqi tədqiqatlar. Həmin araşdırmalar fundamental tədqiqatların nəticələrinin həyata keçirilmə imkanlarını müəyyənləşdirməklə bəzi təşihlər üçün elmi material verə bilər.

- İşləmələr. Bu mərhələdə yeni ideyanın maddiləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyət həyata keçirilir.

- Lahiyələndirmə. Yeni qurğunun, cihazın, maşının, texnologiyanın texniki dildə təsviri məhz bu mərhələdə reallaşır. Belə ki, bu zaman eskizlər hazırlanır, modellər işlənir, hesablamalar aparılır.

- Yeni məmulatların və ya texnologiyalar yaradılması.

- Həmin məmulatların sınaqdan keçirilərək mənimsənilməsi.

- Real istehsal prosesinin başlaması və davamlı istehsalın təmin olunması.

- Marketing - yeni məhsulun bazara çıxarılması və sonistehsalçıya çatdırılması.

- Satış və satışdan sonrakı xidmət.

- İnnovasiyanın həyat dövrü. Həmin dövr elmi ideyanın kommersiyyalaşma anına qədərki müddəti əhatə edir. Haqqında danışılan dövr kimi elmi ideyanın maddiləşərək öz xərcini ödəməsinə qədər keçən müddət də qəbul oluna bilər.

-Sınaq və satış. Ötən əsrin 70-80-ci illərində yaradılmış elm istehsalat birlikləri tətbiqi tədqiqatlardan başlayaraq sonuncu satış mərhələsinə kimi innovasiya tsiklinin bütün mərhələlərini özündə birləşdirirdi. Müstəqillik dövründə də respublikamızda analoji qaydada fəaliyyət göstərən təşkilatlar vardır.

İnnovasiya və yenilik anlayışlarının oxşar və fərqli cəhətlərini araşdırmadan, qeyd edək ki, kollektiv fəaliyyətin özünəməxsus növü kimi innovasiya fəaliyyəti, ilk növbədə: texnoloji, təşkilatı və sosial yenilikləri ehtiva edir. Son dövrün mənbələrində innovasiya fəaliyyətinin elmi təməli və nəzəri bazisini ifadə etmək üçün innovatika anlayışından istifadə olunur. "İnnovatika adı altında elmi fəaliyyətin nəzəri əsaslarının innovasiyanın proqnozlaşdırılması və yaradılması, elmi metodologiya və üsulların hazırlanması və inkişafı ilə məşğul olan elmi fəaliyyətin istiqaməti, həmçinin innovasiya fəaliyyətinin və innovasiyanın tətbiqinin planlaşdırılması və təşkili üsulları başa düşülür".

İnnovatkanın elmi istiqamət kimi təşəkkülü sahələrarası əlaqələrin təhlili və proqnozlaşdırılması baxımından metodoloji təkmilləşdirmələrlə müşayiət olunur. Müvafiq metodologiya, demək olar ki, elmlərin inteqrasiyasına əsaslanır. Həmin metodologiya müxtəlif elm sahələrinin tətbiqi nəticələrini vahid kontekstdə qiymətləndirməklə, onların iqtisadi səmərə verən istiqamətlər üzrə istifadəsinin üsul və qaydalarının məcmusunu ifadə edir. Sistem yanaşmasının sintetik imkanlarının reallaşdırılması baxımından innovatika tətbiqi aspekti önə çəkməklə, fundamental tədqiqatların prioritetlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi üçün şərait yaradır.

Optimal qərarların qəbul edilməsi, mahiyyət etibarını ilə müxtəlif resurslardan istifadənin ən səmərəli vektorlarını müəyyən etməklə, innovasiya fəaliyyəti üçün əlverişli mühit formalaşdırır. Həmin mühit mütərəqqi texnologiyaların maddi nəticələrindən tutmuş, süni intellektual sistemlərə qədər komponentlərin dinamik məcmusu qismində təzahür edir. İnnovasiya qərarlarının nəticəsi innovasiya

fəaliyyətində, həmin fəaliyyətin yekunu isə yeni məhsul və ya xidmətdə ifadə olunur. Odur ki, innovatika, artıq qeyd olunduğu kimi proses və məhsul innovasiyalarının yaranmasının metodoloji əsasını təşkil edir. Əlbəttə, eyni zamanda, innovatikanın nəzəri əsasları da formalaşmaqda davam edir. Həmin əsaslara ideyalar, yeni biliklər və hipotezlər aid edilir.

Nəzəri innovatikanın obyektı mürəkkəb təşkilatı – texniki innovasiya sisteminin layihələndirilməsi və proqnozlaşdırılmasından ibarətdir. Nüfuzlu elm mərkəzlərinin rəyinə görə, sözügedən sistemin optimal rejimdə fəaliyyət göstərməsinin nəzəri problemləri innovatikanın predmetini təşkil edəcəkdir. İnnovatikanın elmi istiqamət kimi təşəkkülə innovasiya fəaliyyəti və azad sahibkarlığın vəhdətindən, başqa sözlə onların birgə üstünlüklərinin reallaşmasından asılıdır. Bununla belə, untmaq olmaz ki, sahibkar təşəbbüskarlığı, kifayət qədər dayanıqlı bazara daxil olmağa, heç də həmişə imkan vermir. Odur ki, təşəbbüskarlığın və yenilik axtarışının yeni keyfiyyət səviyyəsində çulğlaşması innovativ fəallığın həlledici şərtinə çevrilir.

Müxtəlif sahələrdə, o cümlədən sənayedə innovasiya fəallığı iqtisadi fəallığın xüsusi növü kimi, yüksək risk ehtimalı ilə fərqlənir. İnnovasiya fəaliyyətində riskin bütün növləri ilə rastlaşmaq ehtimalı yüksəkdir. İqtisadi innovasiya fəaliyyətində qarşıya çıxan risklər sırasında maliyyə və kommersiya riskləri xüsusi qeyd olunmalı, onların qerçəkləşməsinə şərtləndirən amillərin təsiri kəmiyyət və keyfiyyət baxımından təhlil edilməlidir. Ümumiyyətlə demək olar ki, innovasiya fəaliyyətinin idarə olunması, əhəmiyyətli dərəcədə risklərin idarə edilməsi məsələsinə gətirilir. Bir sıra hallarda profilaktiki tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi, əsasən iqtisadi texnologiyaların tipikləşdirilməsi istiqamətində tədqiqatların nəticəsindən asılı olur. İnnovasiya fəaliyyətinin iqtisadi səmərəsi, gözlənilən və qismən gözlənilməyən itkiləri minimumlaşdırmaqla, yeniliyin faydalığının (iqtisadi, texnoloji və s.) yüksəldilməsi hesabına təmin olunur.

İntensiv inkişaf şəraitində innovasiya elementlərinin güclənməsi, artım (ənənəvi) iqtisadiyyatının müasir dövrdə xarakterik xüsusiyyətlərindən biridir. Odur ki, innovasiyalı-intensiv inkişafın iqtisadi problemləri aktuallığı ilə fərqlənir.

Bununla belə, hazırda artım iqtisadiyyatının yaratdığı ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasına və ya yumşaldılmasına yönəlmiş innovasiya fəaliyyətinin səciyyələndirilməsi məsələlərinə də diqqət artırılmalı, həm nəzəri, həm də metodoloji-praktik aspektlərə qarşılıqlı asılılığı nəzərdə tutan vahid kontekstdə araşdırmalar aparılmalıdır.

İntensiv inkişaf edən ərazilərdə (iqtisadi oykumenlərdə) innovasiya fəallığı və həmin ərazilərdə yerləşən müəssisələrin innovasiya bazarındakı fəallığı məsələlərinə lazımi diqqət verilməlidir. Həmin diqqət bu və ya digər sahədə innovasiya fəallığının stimullaşdırılmasının müxtəlif aspektlərini əhatə edə bilər. Məhz iqtisadi oykumenlərdə innovasiya layihələrinin qiymətləndirilməsi təcrübəsi daha böyük, innovasiyalı texnologiyalara maraq daha yüksəkdir.

Innovasiyaların investisiyalaşmasına gəldikdə isə, həmin proseslərin tənzimlənməsi sosial-iqtisadi və elmi-texniki siyasətin prioritetlərinə əsaslanmaqla innovasiya mühitinin və investisiyaya tələbatın ödənilməsi vəziyyətinin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. İnvestorların istifadə etdikləri vasitələr elm tutumlu və innovasiya yönümlü fəaliyyət rejimlərinin tələblərinə uyğunlaşdırılmalı, investisiya layihələrində icraçıların innovasiya prosesinə cəlb edilməsi prioritet olmalıdır.

Innovasiyaların maliyyə mənbələri müxtəlif olsa da, əksər hallarda xüsusi vəsait hesabına elmi ideyaların kommersiyalaşması daha perspektivli görünür. Xarici təcrübə göstərir ki, şirkətlər iqtisadi müstəqillik şəraitində daha sürətli innovativ addımlar atırlar. Belə vəziyyəti ümumiləşdirməyə cəhd etsək deyə bilərik ki, inkişaf yönümlü sənaye müəssisənin innovativ fəallığı onun iqtisadi müstəqilliyi səviyyəsi ilə əlaqədardır. Əlbəttə, cəlb edilmiş vəsait hesabına innovativliyi prioritetə çevirmiş şirkətlər də vardır (xüsusilə, Yaponiya və Cənubi Koreyada), lakin onlar risklərin bölüşdürülməsinin daha əlverişli və mükəmməl mühitində fəaliyyət göstərirlər.

Postsovet ölkələrinin, xüsusilə, Rusiya Federasiyası və Qazaxstan Respublikasının təcrübəsində yerli istehsalçıların maraqlarına xidmət edən innovasiya fondlarının yaradılması və fəaliyyəti diqqətə layiqdir. Həmin fondların

yaradılmasında dövlət və özəl bölmənin iştirakı nisbətləri fərqli olsa da, mənbələrin müxtəlifliyi və çoxsaylı olması, risklərin bölgüsü və yenidən bölgüsündənəzərəcarpacaq üstünlüklər verir. Digər tərəfdən, bir çox tədqiqatçıların təklif etdiyi kimi, innovasiya fondlarının dövlət büdcəsi hesabına yaradılması, rəqabət üstünlüklərindən istifadə imkanlarının məhdudlaşmasına, tranzaksiya xərclərinin artmasına səbəb olur.

Əlbəttə, innovasiya fondlarının bank və şirkətlərin iştirakları hesabına formalaşdırılmasında da iqtisadi və institusional xarakterli çətinliklər az deyildir. Həmin çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün:

- innovasiya fondlarının vəsaitlərinin bölüşdürülməsində, tam şəffaflıq və yerli istehsalçılara himayə tələblərinə riayət olunan tenderlərin əsas alət olması;
- innovasiyalı fəaliyyətin maliyyə təminatı prioritetlərinin əsaslandırılmasında indikativ planlaşdırmanın tətbiqi;
- adekvat institusional təminatın yaradılması;
- dövlətin elmi-texniki və investisiya siyasəti prioritetləri ilə ziddiyyət təşkil etməməsi zəruridir.

İnnovasiyaların vençur maliyyələşdirilməsi vençur kapitalının özünəməxsus cəhətlərinə əsaslanır. Həmin cəhətlər, ilk növbədə vençur kapitalının ən yüksək potensial mənfəətə yönəlməsində, çox da böyük olmayan məbləğində, digər vəsaitlərə nisbətən daha uzun müddətə qoyulmasında, səhmdar kapitalı formasında fəaliyyətində ifadə olunur. İnnovasiyaların vençur maliyyələşdirilməsinin üstünlük-ləri qismində, hər şeydən əvvəl: - əməyin stimullaşdırılmasının daxili motivlərinin reallığında (şirkətin hər bir işçisinin pay sahibi olması səbəbindən), idarəetmə məsrəflərinin aşağı səviyyəsində (innovativ fəaliyyət iştirakçılarının az saylı olması səbəbindən) qeyd olunmalıdır.

İnnovasiya fəaliyyətinin investisiyalaşması proseslərinin tənzimlənməsi imkanları bu və ya digər sahənin kreditləşdirilməsi vəziyyətindən asılıdır. Həmin kreditləşmədə dövlətin fəal iştirakı innovasiya bazarında fəallığa müsbət təsir edir.

Sənayedə investisiya layihələrinə ayrılan vəsaitlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı, müvafiq mənbələrdə göstərildiyi kimi, aşağıdakıların nəzərə alınması zəruridir:

- bazarın konkret segmentində konyunkturun əsas xarakteristikaları;
- konkret sahənin məhsuluna tələbdə, buraxılan məhsulun həcmi və çeşidində baş verən dəyişikliklər;
- istehsalın resurs təminatında, o cümlədən maddi və intellektual resursların qiymətindəki tərəddüdlər;
- məhsulun və onun son istehlakçıya çatdırılması prosesinin rəqabətə davamlılığında innovasiyaların yeri və rolu;
- istehsalda miqyas effektinin reallaşması vəziyyəti, o cümlədən, məhsul buraxılışının artması müqabilində şərti-daimi məsrəflərin dəyişməsi traektoriyası və s.

Yeri gəlmişkən, adətən, sözün həqiqi mənasında yeni keyfiyyət səviyyəsini nəzərdə tutan innovasiyaların investisiyalaşması zəruriliyini ənənəvi göstəricilər sistemi ilə əsaslandırmaq olduqca problemlidir. Odur ki, zənnimizcə innovasiyalar statistikasının daha sürətlə formalaşdırılması istiqamətində elmi-metodoloji və empirik araşdırmalar sürətləndirilməlidir. Qabaqcıl ölkələrdə innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi təcrübəsi göstərir ki, elmi ideyanın texnoloji reallaşması və kommersiyyalaşmasının informasiya təminatının, ümumilikdə innovasiyalar statistikasının formalaşdırılmasında analogiyalara əsaslanmaq, heç də həmişə lazımı səmərə vermir.

Sənayedə riskli innovasiya layihələrin həyata keçirilməsi qloballaşma proseslərinin intensivləşməsi, paralel fəaliyyətlərin nadir hal olmaması faktına xüsusi diqqət yetirməyi tələb edir. Məsələn, ondadır ki, sürətlənən inteqrasiya prosesləri, çoxaspektli qloballaşma amilinə rəqabət və risk müstəvisində baxmağı həyati əhəmiyyətli məsələyə çevirmişdir. Digər tərəfdən innovasiya fəallığının qeyri-qənaətbəxş səviyyəsi sənayedə, əksər hallarda, demək olar ki, nəinki ixracyönlü inkişafa, hətta daxili bazara hesablanmış fəaliyyətə belə imkan vermir.

Nəticədə daxili istehsal və resurs potensialından bu və ya digər dərəcədə istifadə prosesləri ləngiyir, ayrı-ayrı istehsalçı subyektlərin iflası təhlükəsi yaranır.

Innovasiyalı investisiya proseslərinin dəstəklənməsində intellektual mülkiyyətin qorunması, normativlərin və standartların hazırlanması prosesinin sadələşdirilməsi, gömrük-vergi stimullaşdırılması, antiinhisar tədbirləri və haqsız rəqabətlə mübarizə istiqamətləri ön planda olmalıdır.

Innovasiya fəaliyyətinin və sənaye istehsalının innovativliyinin konseptual məsələlərinin həllində, adekvat innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsinin elmi-nəzəri, metodoloji, texniki, texnoloji və digər aspektlərində uğurlar mükəmməl informasiya təminatı sayəsində mümkündür. Bu baxımdan ideyaların kommersiyalaşmasının bütün mərhələlərini əhatə edən informasiya xidmətinin təşkili aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- innovativ fəaliyyətin sahə və ərazi istiqamətləri qarşılıqlı əlaqədə əsaslandırılmalıdır;
- ideyaların kommersiyalaşmasının texnoloji-iqtisadi mərhələlərində interaktiv rejim, istisnasız olaraq tətbiq edilməlidir;
- informasiya münasibətləri kreativ xarakterli olmaqla, ənənəvi informasiya sistemlərində fəaliyyət prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir.

Sənayedə innovativ fəaliyyət istehsal fəaliyyətinin miqyası, intensivliyi və ekoloji təmizliyi amilləri arasında münasibətlərin qarşılıqlı qiymətləndirilməsini tələb edir. Tədqiqatlar və əldə olunmuş təcrübə göstərir ki, sadalanan amillər arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqələrin birmənalı şəkildə qiymətləndirilməsi heç də həmişə mümkün deyildir. Sənayedə miqyas və intensivlik, intensivlik və ekoloji təmizlik amillərinin ziddiyyətli təsiri heç də nadir hal deyildir. Haqqında danışılan ziddiyyətli məqamlar, əsasən resursqoruma və həyat keyfiyyəti meyarları baxımından yanaşma zamanı əyani təzahürlərə malik olur.

Yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirərək, qeyd edək ki:

- innovativ düşüncə tərzindəliklə yeniliyin üzvi vəhdətini nəzərdə tutan birgəyaşayış meyarlarının önə çəkilməsini nəzərdə tutur;

- innovasiya fəaliyyətinin səciyyələndirilməsinə sadələşdirilmiş yanaşma yol verilən deyildir. Çünki, innovasiya fəaliyyəti mürəkkəb və çoxsaylı subyektlərin birbaşa və ya dolayı yolla iştirak etdiyi fəaliyyət növüdür;

- innovasiya fəaliyyətinin, sözün həqiqi mənasında bazara yönümlü olması, onun maliyyə təminatının mühüm şərtidir;

- hazırda artım iqtisadiyyatının yaratdığı ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasına yönəlmiş innovasiya məsələlərinə diqqət artırılmalı, nəzəri və metodoloji-praktik aspektlərə vahid kontekstdə baxılmalıdır.

1.2. İnnovativ fəaliyyətin formalaşması xüsusiyyətləri

1987-ci ildə Kristofer Frimən müharibədən sonrakı dövrdə iqtisadi baxımdan daha uğurlu fəaliyyət göstərən Yaponiya timsalında ilk dəfə «Milli İnnovasiya Sistemi» (MIS) terminini istifadə etmişdir.

MIS-in “məhdud” və “geniş” konsepsiyaları arasında fərq mövcuddur. Məhdud konsepsiyasına elm və texnoloji innovasiyalarla birbaşa əlaqədar olan qurumlar daxildir, geniş konsepsiya isə ölkənin sosial, mədəni və ictimai-siyasi mühitini də əhatə edir.

İƏİT tərəfindən təqdim edilmiş [39, 36] MIS-in məhdud mənasına əsasən tərkibinə daxil olan institutlar aşağıdakı beş əsas kateqoriyaya bölünürlər:

- Siyasət yürüdülməsində önəmli rola malik olan **hökumətlər** (lokal, regional, milli və beynəlxalq);

- **Əlaqələndirici təşkilatlar**, misal üçün hökumət ilə tədqiqatı həyata keçirən təşkilatlar arasında əlaqələndirici funksiya rolunu ifadə edən şuralar və assosiasiyalar;

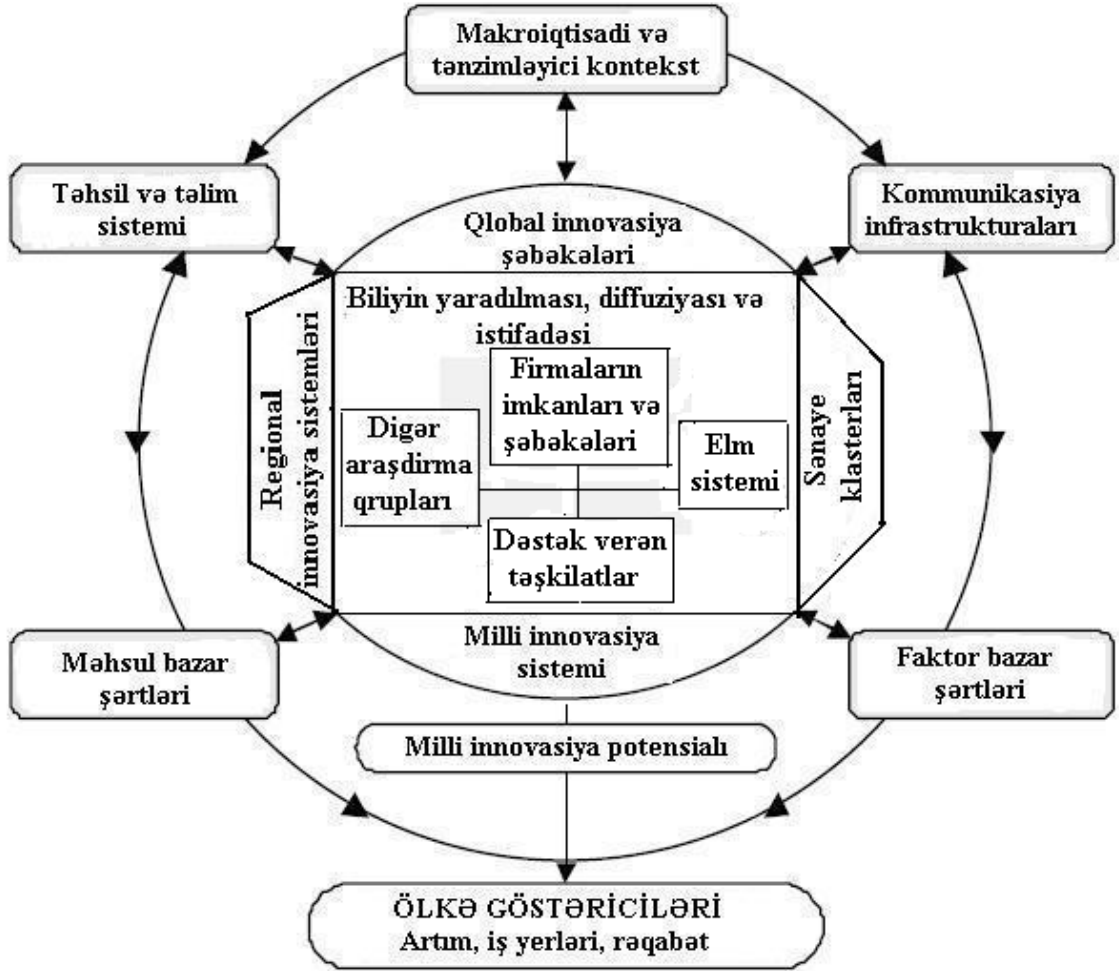
- **Özəl müəssisələr** və onlar tərəfindən maliyyələşdirilən tədqiqat institutları;

- Əsas bilik və təcrübələr yaradan **universitetlər** və əlaqədar institutlar;

- Milli İnnovasiya Sistemində mühüm rol oynayan başqa **dövlət və özəl təşkilatlar** (dövlət laboratoriyaları, texnologiya transfer təşkilatları, müştərək tədqiqat institutları, patent idarələri, treyning təşkilatları və s.).

MIS-in geniş mənasına əsasən yuxarıda qeyd olunan əsas 5 komponentlərdən əlavə olaraq öyrənmə, axtarış və kəşf işlərini əhatə edən bütün iqtisadi, siyasi və başqa ictimai institutlar da bura daxildir. Buna misal olaraq, milli maliyyə sistemi, pul-kredit siyasəti, özəl müəssisələrin daxili quruluşu, universitetdən öncəki təhsil sistemi, əmək bazarları, tənzimləmə siyasətləri və institutlarını göstərmək olar.

Konseptual olaraq “məhdud” sistem “geniş” sistemin içində formalaşdırılır və aşağıdakı diaqram şəkilində təsvir edilir.



Diaqram 1. İnnovasiya sistemində mövcud subyektlər və onların qarşılıqlı əlaqələri

MİS-in geniş aspekti Milli İnnovasiya Mühiti adlanır. MİS-in üçüncü səviyyəsinə innovasiya fəaliyyətinin milli sistemlərinin beynəlxalq aspektini nəzərdə tutan Qlobal İnnovasiya Mühiti deyilir. Bu səviyyədə əqli mülkiyyət hüququ, ticarət və əmək sistemi, regional iqtisadi birliklər, transmilli şirkətlər, elmi və texnoloji tədqiqatların xarici mənbələri (QHT-lər, universitetlər və digər hökumət elmi və texnoloji sistemləri) əhatə olunur.

Belə müşahidə olunur ki, inkişaf etmiş və yeni sənayeləşmiş ölkələrin əksinə olaraq, Azərbaycanda MIS-in inkişaf səviyyəsi onun iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə uyğun deyildir.

Azərbaycan kimi texnologiya əldə etmək sahəsində yüksək uğura sahib olmayan ölkələrdə MİS barəsində aparılan araşdırmalardan aydın olur ki, bu

ölkələrdə innovasiya ilə əlaqədar fəaliyyətlərin başlaması və keçən müddət ərzində güclənməsi yolları diqqət mərkəzində olmaqla bərabər, həmçinin MİS-in zəif bölmələrinin möhkəmləndirilməsi faktorlarının öyrənilməsi və xüsusilə də texnoloji diffuziyanın qarşısını alan faktorların araşdırılmasına da böyük önəm verilmişdir. İndiyə qədər inkişaf etmiş ölkələrinin MİS-i barəsində aparılmış çoxsaylı tədqiqatlarda müxtəlif yanaşmalardan istifadə edilərək MİS konsepsiyasının inkişafı ilə əlaqədar bir sıra faydalı tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Lakin inkişaf etməkdə olan ölkələrin MİS-i barəsində araşdırmaların əksəriyyəti Cənubi Koreya, Tayvan və Sinqapuru əhatə etmişdir.

Yüksək təhsilli və bacarıqlı əhali TFP-nin artımı və nəticə etibarlılığı ilə iqtisadi artımın əldə edilməsini təmin edən müvafiq biliyin səmərəli yaradılması, əldə edilməsi, yayılması və istifadəsi baxımından əsasdır. Fundamental təhsil əhəlinin informasiya öyrənmə və istifadə imkanlarını artırması baxımından zəruridir. Başqa bir tərəfdən, texnika sahəsində orta təhsil səviyyəsi, mühəndislik və elmi sahələrdə ali təhsil texniki innovasiyalar baxımından əhəmiyyətlidir. Biliyin istehsalı və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində onun tətbiqi yüksək səviyyəli öyrətmə və tədqiqatdan asılıdır. Misal üçün, inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarında universitet tədqiqatları daxili tədqiqat və işləmələrin əsas hissəsini təşkil edir.

Texnika sahəsində orta təhsil səviyyəsi xarici texnologiyaların daxili istehsal prosesində istifadəsi məqsədilə tətbiqi üçün zəruridir. Belə növ öyrətim texnoloji meyillərin müşahidəsi, müəssisə və iqtisadiyyat üçün zəruri olanın tədqiqi və yeni texnologiyaların mənimsənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yüksək təhsilli əhaliyə malik olmaq yüksək keyfiyyətli məhsul tələbini formalaşdırır ki, bu da nəticə etibarlılığı ilə yerli müəssisələrin tələbə uyğun innovativ və texnoloji dizaynlı məhsul istehsal etmələrinə stimulaşdırır. Hal-hazırda uzunmüddətli iqtisadi artım haqqında ölkə üzrə çoxsaylı təcrübəli tədqiqatlar iqtisadi inkişafda insan kapitalının rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. Misal üçün, Barro 98 ölkəni əhatə edən tədqiqatında 1960-1985-ci illərin statistikasından istifadə etməklə məktəb məzunlarının ölkənin real ÜDM artımına müsbət təsiri olduğunu müşahidə etmişdir. Bundan əlavə Kohen və Soto 2001-ci ildəki tədqiqatında ölkə üzrə təhsil

alanlar və ya məktəb təhsilinin orta səviyyəsinin iqtisadi artıma müsbət təsirini sübuta yetirmişlər. Habelə, Hanuşkek və Kimko 2000-ci ildə təhsil səviyyəsinin iqtisadi artıma təsiri barəsindəki tədqiqatlarında təhsil keyfiyyətinin iqtisadi artımda böyük müsbət təsirini müşahidə etmişlər.

İqtisadi nəzəriyyələrdən (Solov 1957, Romer 1986 və 1990) aydın olur ki, texnoloji inkişaf məhsuldarlıq artımının əsas mənbəyidir və səmərəli innovasiya sistemi bu texnoloji inkişafın təməlidir. Səmərəli innovasiya sistemi sonda yeni məhsullar, yeni proseslər və yeni biliklərə gətirib çıxaran və nəticə etibarlı ilə texniki inkişafın əsas mənbəyi olan tədqiqat və işləmələrin artımına lazımi şərait yaradır. Aparılmış bir çox tədqiqatlar innovasiya və ya texniki biliyin yaradılmasının iqtisadi artım və məhsuldarlığın artımına müsbət təsirlərini üzə çıxarmışdır. Misal üçün, Liderman və Kaloniy (2003) 1975-2000-ci illəri əhatə edən 53 ölkənin regresiyalarından istifadə etməklə belə nəticəyə gəlmişdir ki, ÜDM-ə nisbətən 1% tədqiqat və işləmə xərclərinin artımı ÜDM-in 0,78% artımına səbəb olur. Quilek və Van Potelsberq (2001) müxtəli tipli tədqiqat və işləmələrin məhsuldarlığın multiplikativ artımına uzunmüddətli təsiri barəsində İƏİT ölkələri üzrə 1980-1998-ci illəri əhatə edən tədqiqatında belə nəticəyə gəlmişlər ki, biznes, dövlət və xarici tədqiqat və işləmələr məhsuldarlığın artımında əhəmiyyətli müsbət təsiri vardır.

Hal-hazırda texniki biliklərin əksəriyyəti inkişaf etmiş ölkələrdə istehsal olunur. 70 faiz patentləşdirilmiş və istehsal olunmuş elmi və texniki biliklər inkişaf etmiş ölkələrin tədqiqatçıları tərəfindən hazırlanmışdır. İnkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında adambaşına düşən texniki biliklərin istehsalı sahəsində bərabərsizlik bu ölkələrin gəlir bərabərsizliyindən çoxdur. Beləliklə də inkişaf etməkdə olan ölkələrin innovasiya strategiyalarının əsas hədəfi artan qlobal bilik bazasına daxil olmaq üçün və daxili tədqiqat və işləmə imkanlarını necə və hara sərf etmələri üçün daha yaxşı yol tapmaqdan ibarət olmalıdır. Ölkənin qlobal biliklər bazasına yol tapmasının əsas faktorlarından biri iqtisadiyyatın beynəlxalq ticarətə və birbaşa xarici investisiyalara açıqlığıdır. Çoxsaylı tədqiqatlardan aydın

olur ki, idxal və birbaşa xarici investisiya inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici texnologiyalar əldə etməsi üçün əhəmiyyətli kanaldır.

Innovativ fəaliyyətdə əhəmiyyət kəsb edən biliyin dörd formasını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır:

- 1) know-what;
- 2) know-why;
- 3) know-how;
- 4) know-who.

“*Know-what*” və “*know-why*” biliyin informasiyaya nisbətən daha geniş mənaya malik olmasını sübut edir. Belə növ biliklər mahiyyət etibarını ilə iqtisadi resurslar və əmtəə bazarına daha yaxın olmasını, onun iqtisadiyyatda istehsal funksiyasına daxil olmasını əsaslandırır. Biliyin sonrakı növləri olan “*know-how*” və “*know-who*” daha çox tacit bilikdir və onun qiymətləndirilməsi çətindir.

Know-what faktlara əsaslanır. Misal üçün Nyu-Yorkda nə qədər insan yaşayır? Vaterlo döyüşü nə vaxt olmuşdur? – kimi suallar və onların cavabları belə növ biliyə nümunələrdir. Burada bilik mahiyyət etibarını ilə informasiyaya daha çox yaxındır. Bir sıra sahələrdə çalışan mütəxəssislər öz vəzifələrini həyata keçirmək məqsədilə belə növ biliyə malik olmalıdırlar. Hüquq və səhiyyə sahəsində çalışanlar həmin kateqoriyaya aiddirlər.

Know-why təbiət qanunları və prinsiplərini əhatə edən elmi bilikdir. Belə növ bilik bir çox sənaye sahələrində texnologiya və istehsalın inkişafına səbəb olur. Çox zaman know-why biliyinin istehsalı xüsusi təşkilatlar olan tədqiqat mərkəzlərində həyata keçirilir. Müəssisələr belə növ bilikləri qeyd edilən təşkilatlardan əldə edirlər.

Know-how bacarıqlar və imkanlarla əlaqədardır. İş adamları belə növ bilikləri yeni əmtəə istehsalında və menecer işçi heyətinin seçimində istifadə edirlər, habelə işçi heyətinin treyninqinin təşkili məqsədilə özlərinin know-how-larından istifadə edirlər. Know-how fərdi müəssisə çərçivəsində inkişaf etdirilən və saxlanılan səciyyəvi bilikdir. Sənaye şəbəkələrinin formalaşdırılmasının əsas səbəblərindən biri know-how elementlərindən istifadə və onların kombinasiyasıdır.

Know-who kim nə bilir və kim nəyi necə edə bilir informasiyasına əsaslanır. Belə növ bilik mütəssislərin öz biliklərindən səmərəli şəkildə istifadə etmələri üçün xüsusi sosial əlaqələrin yaradılmasına şərait yaradır. Müasir menecerlər və təşkilatlar belə növ bilikdən istifadə etməklə dəyişiklik dərəcəsini sürətləndirə bilirlər.

Yuxarıda qeyd edilən biliyin dörd formasına nəzərən demək olar ki, know-what və know-why elmi kitabların müəllimi vasitəsilə, mühazirələrdə iştirak və məlumatlar bazasından istifadə etməklə əldə edilə bilər. Lakin sonrakı iki növ bilik isə praktikada əldə edilir.

Biliklərin növləri

İki növ biliklər mövcuddur: dinməz bilik (tacit knowledge) və şifrlənən bilik (codified knowledge). Bu iki biliyin yaradılması və öyrənmə prosesi bir-birindən fərqlənir.

Dinməz bilik avadanlıqlara şamil olunmur. Bu elə bir növ bilikdir ki, ətraf mühit və struktur təşkilatlar arasındakı əlaqələr nəticəsində yaranır. Bu biliyin tərkibinə təcrübə daxil edilir və bilik istehsal, marketinq və paylama prosesində əldə edilir. Dinməz bilik özlüyündə iki alt qrupa bölünür: daxili və xarici. Daxili dinməz bilik işləmə prosesini həyata keçirməklə öyrənmə nəticəsində bacarıqlardan yaranır. Xarici dinməz bilik isə sosial həyatdır.

Şifrlənən bilik avadanlığa və ya ümumilikdə istehsal avadanlığına daxil edilir. Bu xüsusiyyətinə görə hər bir şəxs qeyd edilən biliyi əldə edə bilər.

Yuxarıda qeyd edilən iki növ biliyə kompüterin proqram təminatını və texniki təminatını misal göstərmək olar. Belə ki, proqram təminatı dinməz bilik, texniki təminat isə şifrlənən bilik hesab edilir. Şifrlənən bilik iki alt qrupa bölünür: daxili və xarici şifrlənən bilik. Daxili şifrlənən bilik tədqiqat və işləmə fəaliyyəti nəticəsində əldə edilir. Xarici şifrlənən bilik isə universitetlərin, müəssisələrin tədqiqat və işləmə idarələrinin və araşdırma mərkəzlərinin kollektiv əməyi nəticəsində əldə edilir.

Brinkley 2006-cı ildə dinməz biliyi insanların iş yerində və təcrübə nəticəsində əldə etdikləri bilik adlandırmışdır. Jensen bildirir ki, dinməz biliyin yalnız bir hissəsi yazıla bilər. Bilik dərslərdə yazıla bilər, lakin əgər siz onu başa düşmək istəyirsinizsə onun barəsində ilkin biliyə sahib olmalısınız. Bu səbəbdən də tək qalan şifrlənən bilik iqtisadi baxımdan faydalı deyildir (Jensen, 2007-ci il). Dinməz bilik rəqabət üstünlüyü baxımından əsas mənbə hesab olunur. Lundvall da öz tədqiqatlarını dinməz biliyə həsr etmişdir. Lundvallın nəzəriyyəsi hansı regionun yeni bilik və nəticə əldə etdiyini öyrənmək məqsədilə regionların öyrənilməsi barəsində sistemli təhlil prosesinin qurulması haqqındadır. Bilik və innovasiyalar üçün lazımi şəraitin yaradılmasının öyrənilməsi rəqabət qabiliyyətliliyin əsas mənbəyidir. Başqa sözlə desək, yalnız dinməz bilik (şifrlənən bilik deyil) regionun rəqabət qabiliyyətliliyinin mənbəyidir. Lundvall dinməz biliyin öyrənilməsi baxımından dörd yolun mövcud olduğunu bildirmişdir: etməklə öyrənmək, istifadə etməklə öyrənmək, araşdırmaqla öyrənmək və birgə fəaliyyətlə öyrənmək. Regionların öyrənilməsində dördüncü yol daha sadədir.

Bəzi alimlər biliyin ictimai məhsul olduğunu iddia edirlər. Biliyin iqtisadi baxımından yenilənən qabiliyyəti vardır və istifadə edilməklə tükənmir. Başqa sözlə desək, biliyin iqtisadi dəyəri başqaları ilə paylaşdıqda əldə edilir. Müəssisələrin bilik əldə etmək üçün çalışmalarına baxmayaraq, bilik ictimai məhsuldur və müəssisənin uzunmüddətli bilikdən öz üstünlüyü üçün istifadə etməsi çox çətindir (Brinkley 2006).

Foray də biliyi ictimai məhsul adlandırmışdır. Onun fikrincə bu aspekt iqtisadçılar üçün bilik barəsində dilemmadır. O, öz diqqətini istehsal olunmuş biliyin sosial məqsədlər üçün səmərəli istifadəsi ilə biliyin özəl istehsalçıların maraqlarının ziddiyətinə yönəltmişdir (Foray, 2004).

Ölkənin elm sisteminin innovativ fəaliyyətdə əhəmiyyəti çox böyükdür. Ali təhsil müəssisələrinin tədqiqat laboratoriyaları və institutları elm sisteminin əsas məğzini təşkil edirlər. Elm sistemini elmlə əlaqədar nazirlik, tədqiqat şurası, elmlə bağlı fəaliyyət göstərən özəl müəssisələr və dəstəkləyici infrastruktur

komponentləri təşkil edir. Biliklərə Əsaslanan İqtisadiyyatda elm sistemi aşağıda qeyd edilən üç əsas funksiyaları həyata keçirir:

1. Bilik istehsalı – yeni biliyin hazırlanması və inkişafı;
2. Bilik transmissiyası – insan resurslarının təhsil alması və inkişafı;
3. Bilik transferi – biliyin yayılması.

Bilik istehsalı

Ənənəvi olaraq elm sistemi yeni biliyin istehsalçısı hesab olunur və adətən universitetlərdə, dövlət laboratoriyalarında əldə edilir. Bu tip yeni bilik ümumilikdə elm adlandırılır, ənənəvi olaraq həmin bilik tətbiqi və kommersiya tədqiqatlarından fərqləndirilir. Biliklərə Əsaslanan İqtisadiyyatda fundamental tədqiqatlar ilə tətbiqi tədqiqatlar arasında və elm ilə texnologiya arasında fərq bir qədər müəyyənləşdirilmişdir.

Sənaye sahəsində müəssisənin ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədilə yeni biliyin əldə edilməsi üçün fundamental tədqiqatlar həyata keçirilir. Belə növ tədqiqatlar sənaye sahəsində həyata keçirilən tədqiqat və işləmələrin kiçik bir hissəsini təşkil edir. Misal üçün qeyd etmək olar ki, ABŞ-da tədqiqat və işləmə xərclərinin (R&D spending) 70%-i inkişaf (dizayn, testləşdirmə, pilot layihələr, məhsul və proses sınaq nümunələri) məqsədilə, 22%-i tətbiqi tədqiqatlara və 8%-i isə fundamental tədqiqatlara ayrılır.

Bilik transmissiyası

Elm sistemi elmi işçilərin və mühəndislərin təhsil alması və treyninqi sahəsində bilik transmissiyasında əsas rola malikdir. Biliklərə Əsaslanan İqtisadiyyatda öyrənmənin fərdi insanların, müəssisələrin və milli iqtisadiyyatların talelərinin müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyəti artmışdır. Yeni texnologiyaların əldə edilməsi və istifadəsində yeni bacarıqların əldə edilməsi və onların tətbiqi məqsədilə insan bacarıqları əsasdır. Lazımı şəkildə təhsil almış tədqiqatçılar və texnika mütəxəssisləri elmi və texniki biliyin istehsalı və tətbiqində əsas rola

malikdirlər. Biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatda elm sistemi, xüsusilə də universitetlər tədqiqatçıların təhsil almasında aparıcıdırlar.

Bilik transferi

İqtisadiyyatda biliyin transferi və yayılmasında elm sisteminin əhəmiyyəti çoxdur. Biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın əlamətlərindən biri biliyin yaradılması, idarəedilməsi, “bilik paylama şəbəkələri” və “milli innovasiya sistemləri” kimi bilik diffuziyasının əhəmiyyətinin çox olmasıdır. Bu qeyd edilənlər iqtisadiyyatda biliyin istifadəsini həyata keçirən və onlar arasında əlaqə yaradan agentlər və struktur komponentlərdir.

Innovativ fəaliyyətdə elm sistemi özünün bilik istehsalında (tədqiqat) və bilik transmissiyasında (təhsil və treyning) rolunu balanslaşdırmaqdan əlavə iqtisadiyyata, sosial sektora, xüsusilə də əsas rolu biliyin tətbiqi olan müəssisələrə biliyin transferini həyata keçirir.

FƏSİL 2. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ INNOVASIYA FƏALİYYƏTİ SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

2.1. Müəssisələrin innovasiya fəaliyyəti səmərəliliyin artırılmasına təsir edən amillər

Respublikamızın iqtisadi inkişaf strategiyası elmi-texniki tərəqqidə baş verən dəyişikliklərin ölkə daxilində fəaliyyət göstərən müəssisələrə tətbiq olunmasına istiqamətləndirilmişdir.

Yeni texnologiyaların iqtisadi nəticələrinin, yəni səmərəlilik göstəricisinin müəyyən edilməsi ilə innovasiya proseslərinin tətbiqini Respublikamızın müəssisələrində aparmaq olar. Bu baxımdan müəssisələr onlarda daha əvvəllər mövcud olmayan yeni texnologiyanın, əmtəə və xidmətlərin, yaxud elmi-texniki sahədəki yeni kəşflərin onlara tətbiqindən əldə olunacaq səmərəliliyin müəyyən edilməsi imkanlarını araşdırmaqdadırlar.

Fikrimizcə, bu prosesin iqtisadi nəticəsinin, yəni səmərəlilik göstəricisinin müəyyən edilməsi ilə innovasiya proseslərinin tətbiqini Respublikamızın müəssisələrində aparmaq olar.

Müəlliflər Z.S.Abdullayev, Z.Ə.Bağirova elmi-texniki tərəqqi üzrə tədbirlərin iqtisadi səmərəliliyinin üç növünü fərqləndirirlər:

a) ilkin iqtisadi səmərə – tədbirlər planını işləyib hazırladıqda təyin edilir və ona görə də bu cür iqtisadi səmərə ehtimal xarakteri daşıyır;

b) gözlənilən iqtisadi səmərə – bu və ya digər tədbirin həyata keçirilməsi haqqında qərar qəbul edildikdən sonra hesablanır və bu onların nəticələrinin istehsala tətbiq edilməsində əsas təşkil edir;

v) faktiki iqtisadi səmərə – tədbirin istehsala tətbiqindən sonra müəyyənləşdirilir və o, konkret tədbirin qiymətləndirilməsində əsas götürülür.

Digər iqtisadi ədəbiyyatlarda müəssisələrin iqtisadi səmərəsi dedikdə onun əsas fəaliyyətinin birbaşa nəticəsi başa düşülür və müəssisələrə tətbiq olunan

innovasiyanın səmərəliliyi həm nəticənin mənfəətə nisbəti, həm də məsrəflərin nəticəyə nisbəti kimi müəyyən edilir. Bu nisbət həm düz (mənfəət/nəticə), həm də tərs asılılıq formasında (nəticə/məsrəflər) ifadə olunur.

Rusiyalı müəllif N.V.Çaykovskaya iqtisadi səmərəni beş yerə bölərək, onları birbaşa səmərə, texniki səmərə, sosial səmərə, xarici səmərə və sistemli səmərə adlandırmışdır.

Göründüyü kimi müəlliflərin fikirlərində iqtisadi səmərə və iqtisadi səmərəlilik anlayışları səsləndirilir. Bəzən iqtisadi ədəbiyyatlarda bu anlayışlar həm iqtisadi səmərə, həm də iqtisadi səmərəlilik kimi işlədilir. Biz belə hesab edirik ki, bu anlayışları bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Rusiya iqtisadçılarından İ.Kokurin bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi səmərəni innovasiya fəaliyyətindən əldə olunmuş əsas iqtisadi nəticə kimi qiymətləndirir. O, göstərir ki, iqtisadi səmərə innovasiyadan istifadədən gələn potensial mənfəətdən çıxılan xərci özündə əks etdirir.

Bu baxımdan iqtisadi səmərə mənfəət və zərərin iqtisadi qiymətləndirilməsinin ümumiləşdirilmiş göstəricisidir. Bu zaman iqtisadi səmərənin əldə olunması üçün əlavə xərclər minimumlaşdırılmalıdır:

$$D+K \times S_n \rightarrow \min$$

D – cari xərclər (maya dəyəri)

K – kapital qoyuluşu

S_n – müqayisəli səmərəliliyin normative əmsalı.

İnnovasiya məhsulundan əldə edilən əlavə mənfəət (onun istehsal edilməsinin mümkünlüyü məsələsinin həlli mərhələsində) və ilkin iqtisad səmərənin hesablanması aşağıdakı variantlarla həyata keçirilə bilər.

İqtisadi qiymətləndirmədə yeni məmulatın qiymətində zəruri mənfəətin olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir dövrdə yeni məmulatın istehsalından əldə edilən əlavə mənfəət (M) yeni məhsulun reallaşma həcmi (HR) nəzərə alınmaqla istehsalın birinci ilindəki maya dəyərinin müxtəlifliyi (D1) və müvafiq dövrdəki faktiki maya dəyəri (D) əsasında müəyyən olunur.

$$M=(D1-D) \times HR$$

Yeni məmulatın istehsalından əldə olunan ilkin iqtisadi səmərə (Si) aşağıdakı kimi müəyyən olunur.

$$Si = (Qi - Di) \times Vy$$

Qi – yeni məmulatın ilkin layihələndirilən qiyməti

Di – yeni məmulatın ilkin layihələndirilən maya dəyəri

Vy – yeni məmulatın istehsalının (buraxılışının) ilkin ehtimal olunan (nəzərdə tutulan) həcmi.

Yeni məmulatın istehsal həcmi bu məmulatın sifarişçisi ilə bağlanan razılaşmadan və ya bu məmulata satış bazarında olan tələb və təklifdən asılıdır.

Innovasiya məhsulunun istehlakçıları yalnız bu məhsulun əldə olunmasının deyil, həm də onun istifadəsinin nəyin hesabına başa gəldiyini mütləq müəyyənləşdirməlidirlər.

Yeniliyin istifadəsindən alınan iqtisadi səmərə onun yaradılması xərcləri ilə müqayisədə daha böyük həcmə malik olmasını D.İ.Kokurin öz tədqiqatlarında göstərərək onu da qeyd edir ki, innovasiya proseslərində xərclər və nəticələr material istehsalı sferasına nisbətən daha az qarşılıqlı təsirə malik olur.

D.İ.Kokurin göstərir ki, istehlakçı üçün innovasiya məhsulunun obyektinin əhəmiyyəti (dəyəri) yeniliyin istifadəsindən gələn xeyrin onun qiymətinə olan nisbətindən asılıdır. Yəni:

$$Q = (Fy * Qk / Qy) - Fk$$

Burada: Fk və Fy – köhnə və yeni məhsulun faydalılığı;

Qk və Qy – köhnə və yeni məhsulun qiyməti;

Q – İstehlakçı üçün yeni məhsulun əhəmiyyəti.

Düsturdan görünür ki, istehsalçı üçün innovasiya məhsulunun əhəmiyyəti onun əldə etdiyi əlavə gəlirdən asılıdır. Son nəticədə innovasiya məhsulunun əhəmiyyəti (tələbatçı üçün) kapitalın istifadə qiymətindən asılı olan minimal ölçülü əlavə gəlirlə müəyyən olunur.

Yəni əlavə gəlirin ölçüsü depozit üzrə faizdən (əgər tələbatçı innovasiya məhsulunun əldə edilməsinə şəxsi vəsaitlərini sərf edirsə) və kredit üzrə faizdən (əgər istiqrazdan istifadə olunarsa) daha çox olmalıdır. Bu baxımdan yeniliyin

istifadəsi maksimal məcmu gəlir gətirməlidir. Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində innovasiya fəaliyyəti gəlirliliyə yönəldildiyindən, bu fəaliyyətin son nəticəsinin müəyyən olunması üçün ilk növbədə əlavə xərclər müəyyən olunaraq minimumlaşdırılmalıdır.

Sonra innovasiyanın yaradılması xərcləri hesablanmalıdır. İnnovasiyanın yaradılması xərclərinin və ona çəkiləcək əlavə xərclərin müəyyən olunması müəssisələrə istehsal olunmuş innovasiya məhsulundan əlavə mənfəət və ilkin iqtisadi səmərə əldə etməyə imkan verəcəkdir.

Onu da qeyd edək ki, bu göstəricilərin müəyyən olunması üçün müəssisələr eyni zamanda yeni məhsulun istehlakçı üçün hansı əhəmiyyət kəsb etdiyinə də diqqət yetirməli dir. Tədqiqat göstərir ki, yeni məhsul o zaman istehlakçı üçün əhəmiyyətli olur ki, onun qiyməti və faydalılığı köhnəyə nisbətən münasib olsun. İqtisadi ədəbiyyatlardan aydın olur ki, bazar münasibətləri şəraitində müəssisələrdə tətbiq olunan innovasiyanın səmərəliliyinin və iqtisadi səmərəsinin düzgün müəyyənləşdirilməsi istiqamətində yerli və xarici tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif hesablamalar aparılmışdır.

Fikrimizcə, xarici müəlliflərdən prof. V.Y.Qorfinqel, prof. V.A.Şvandara [5, s. 367-368] və Vaqif Niftullayev [6, s. 103-104] bazar iqtisadi sistemində iqtisadi səmərə və səmərəliliyin müəyyən edilməsi üçün təklif etdikləri formullar həqiqəti özündə əks etdirir.

Onlar belə hesab edirlər ki, bazar münasibətləri şəraitində müəssisələrin gəlirlilik səviyyəsini müəyyən etmək üçün innovasiya xərcləri satışın nəticələri ilə müqayisə edilməlidir. Ona görə də istehsal edilmiş yeni məhsulun səmərəlilik göstəricisi aşağıdakı düsturla hesablanıla bilər.

$$E = \frac{L}{(K_n + K_i)}$$

Burada: E – iqtisadi səmərəlilik;

L – hesabat dövrü ərzində yeni məhsulun iqtisadi nəticəsi;

K_n – innovasiya xərcləri;

K_i – investisiya xərcləri.

İnnovasiyanın və investisiyanın səmərəlilik göstəriciləri aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$E_n = Q : K_n$$

$$E_i = L : K_i$$

Burada: E_n – innovasiyanın iqtisadi səmərəliliyi;

E_i – investisiyanın səmərəliliyi;

Q – yeni məhsulun bazar qiyməti.

Öz növbəsində innovasiyanın və investisiyanın iqtisadi səmərəsini aşağıdakı formada göstərmək olar:

$$E_n = Q - K_n$$

$$E_i = L - K_i$$

Fikrimizcə, innovasiyaların müəssisələrə tətbiqi zamanı maraq doğuran məsələlərdən biri də bu innovasiyaların investisiyalaşmasıdır. Biz yuxarıda müəssisələrə tətbiq olunan innovasiyaların səmərəliliyi haqqında Amerikan və Yapon modellərinin təcrübəsini göstərmişdik.

Lakin bu təcrübələrdə nəzəri məsələlər şərh olunduğu üçün, innovasiyaların investisiyalaşdırılması məsələlərinə diqqət verilməmişdir. İnnovasiyaların bazar iqtisadiyyatı şəraitində bəzi hallarda uğursuzluğunun risklə bağlılığı ilə əlaqələndirən prof. V.Y.Qorfinqel, prof. V.A.Şvandara göstərir ki, risklər investisiyalaşmaya mane olduqca yeni məhsulun istehsalının müddəti uzanır. Belə halda yeni məhsullar üçün investisiyanın ödənilmə müddətini hesablamaq lazımdır. Yeni məhsullar üçün investisiyanın ödənilmə müddəti investisiyaların həcmnin yeni məhsullardan əldə edilən pul gəlirlərinə nisbəti ilə xarakterizə olunur və aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$T = \frac{I}{P_g}$$

Burada: T – ödəmə müddəti;

I – investisiyanın həcmi;

Pg – yeni məhsulların illik pul gəlirləri.

Təcrübədə yeni məhsullardan əldə edilən pul gəlirləri illər üzrə bərabər qaydada formalaşmır. Məlum olduğu kimi pul gəlirləri yeni məhsulun mənimsənilməsinə uyğun olaraq yüksəlir. Bu halda yeni məhsulları onların satışından əldə edilən mənfəətə görə müqayisə edilməsi zəruridir. Bunun üçün isə mənfəətlik göstəricisindən istifadə olunur.

$$K_m = \frac{P_g}{S_u}$$

Burada: Km – mənfəətlik əmsalı;

Pg – əldə edilən gəlirin məbləği;

SU – sərf edilən xərclərin məbləği.

Apardığımız tədqiqatlardan belə qənaətə gəlmək olar ki, bu müəlliflər səmərəliliyin hesablanmasına inkişaf mövqeyindən yanaşmışlar və göstərilən hallarda müəssisələrin daxilində və kənarında baş verə biləcək gözlənilməz hallar, yəni hesablanmamış uğursuzluqların verə biləcəyi ziyan nəzərə alınmamışdır.

Biz belə hesab edirik ki, əgər müəssisələrdə gözlənilməz uğursuzluqlar baş verməzsə, onda səmərəliliyin yuxarıda göstərilən formada hesablanması mümkündür. Fikrimizcə, müəssisələrdə səmərəliliyin müəyyən olunmasında gözlənilməz halların nəzərə alınmaması aşağıdakı amillərin təsirindən baş verə bilər:

1. Müəssisələrin öz daxilində yaranan amillərin təsiri;
2. Müəssisələrdən kənar yaranan amillərin təsiri.

Birinci amillərə müəssisələrdə innovasiyalara çəkiləcək xərclərin, investisiyaların ödəmə müddətinin, yeni məhsulun istehlakçı üçün əhəmiyyətinin düzgün müəyyən edilməməsi və s. səbəblər aid edilə bilər. Onu da qeyd edək ki, müəssisələrin öz daxilində baş verən amillərdən yaranan gözlənilməz halların

qarşısını almaq mümkündür. Bunun üçün yuxarıda göstərdiyimiz hesablamalara əməl etmək lazımdır.

İkinci amillərə gəlicə, bu amillər müəssisələrə dolayı yolla təsir göstərir. Bunlara misal olaraq ölkədə siyasi, iqtisadi sabilliyin pozulması, müharibə, inflyasiya kimi amilləri göstərmək olar.

Ümumilikdə, hesablanmamış uğursuzluqların verə biləcəyi ziyan nəzərə alınmaqla müəssisələrin səmərəliliyinin düzgün müəyyən olunması aşağıdakıların həllini tələb edir:

1. İnnovasiya layihələrinin ekspertizasını;
2. İnnovasiyaların tətbiqi istiqamətlərini;
3. Bazar riskini;
4. İnnovasiyanın keyfiyyətinin və bazaar rəqabətinin öyrənilməsini.

2.2. Ölkədə müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin əsas istiqamətləri və qiymətləndirmə metodları

Müasir dövrdə innovasiyalar iqtisadiyyatda sabit iqtisadi artımın təminatçısıdır. İnnovasiya tipli inkişafın əsasını yeniliklərin məqsədyönlü axtarışı və tətbiqi təşkil edir. Bu, texnoloji irəliləyişə, cəmiyyətin rifah halını yüksəltməyə imkan verir.

Azərbaycanda son dövrlərdə aparılan iqtisadi islahatlar innovasiya fəaliyyətinin aktivləşməsində yeni imkanlar yaratmışdır. Eyni zamanda, bütövlükdə, iqtisadi-təsərrüfat sisteminin, eləcə də, innovasiya sferasının tənzimlənməsinin bazar mexanizminin tətbiqi ilə bağlı yeni problemlər də yaranmışdır.

Bunlar mülkiyyət və təşkilati-iqtisadi münasibətlər sahəsində islahatları davam etdirməklə yanaşı, sosial-iqtisadi təsərrüfat sistemində innovasiya fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirmək və yüksəltmək məqsədilə müvafiq inkişaf strategiyalarının işlənilməsiylə əlaqədar olan məsələlərdir.

Azərbaycanda dövlət səviyyəsində iqtisadi inkişafıla bağlı bir sıra məqsədli proqramlar və sərəncamlar qəbul olunmuşdur. Həmin sənədlərə müvafiq innovasiya strukturlarının, başqa sözlə, innovasiya mərkəzlərinin texnoloji biznes-inkubatorların, texnoparkların yaradılması tədbirlərinin icrası nəzərdə tutulur. Artıq ölkədə investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına yönəldilən bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Respublika Prezidenti iqtisadiyyatın inkişafında xüsusi iqtisadi zonaların və texnoparkların mühüm rol oynaya biləcəyini nəzərə alaraq, hələ 2007-ci il martın 6-da “Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması haqqında” Fərman imzalamışdır.

Bu Fərman əsasında 2009-cu ilin aprel ayının 14-də qəbul olunmuş “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” Qanun həmin zonaların yaradılması və idarə edilməsi ilə

bağlı münasibətləri tənzimləmək və müvafiq sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili qaydalarını müəyyənləşdirmək imkanları yaratmışdır.

Bununla yanaşı, ölkə Prezidentinin 4 may 2009-cu il tarixində təsdiq etdiyi “2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya” da innovasiya fəaliyyəti infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, o cümlədən texnoparklar, texnoloji mərkəzlər, biznes inkubatorları şəbəkəsinin genişləndirilməsi də bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Bütün bunları əsas kimi qəbul edərək, qeyd etmək olar ki, innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması və onun əsas elementlərinin - innovasiya strukturlarının yaradılması, fəaliyyət göstərməsi və onun fəaliyyətinin səmərəliliyi məsələlərinin təhlili və öyrənilməsi aktual məsələdir.

Biliklərə və innovasiyalara əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması prosesi bir çox məsələlərlə yanaşı, innovasiya infrastrukturunun əsası olan strukturların, o cümlədən İKT-profilli texnoparkların da yaradılmasını zəruri edir. Bu proses isə öz növbəsində onun yaradılması və fəaliyyətinin səmərəliliyinin kompleks qiymətləndirilməsini vacib məsələ kimi qarşıya qoyur. Ona görə də, ilkin olaraq, həmin prosesin nəzəri və metodoloji əsaslarının dərinlən araşdırılması, təhlil edilməsi və bu istiqamətdə müvafiq tövsiyələrin, metodik göstərişlərin işlənilməsi tələb olunur.

Başqa sözlə, Azərbaycanda innovasiya strukturlarının, eləcə də, İKT-profilli texnoparkların fəaliyyətinin səmərəliliyinin kompleks qiymətləndirilməsi üzrə nəzəri-metodoloji və metodiki əsasların işlənilməsi üzrə müvafiq elmi-tədqiqat işlərinin aparılması qoyulan məsələnin məğzini təşkil edir.

İnnovasiya strukturlarının mahiyyəti, yaradılma məqsədləri, əsas funksiya və fəaliyyət istiqamətləri.

İnnovativ iqtisadi inkişafın əsasını innovasiya infrastrukturunu formalaşdıran innovasiya strukturları, o cümlədən İKT-profilli texnoparklar təşkil edir. İnnovasiya strukturları milli və qlobal elmi-texniki nailiyyətlərin kommersiyalaşdırılmasının mənimsənilməsinə yardım etməklə, ərazi-innovasiya

mühitinin formalaşmasını yerinə yetirən xüsusişdirilmiş elm-istehsal kompleksləridir.

İnnovativ strukturlar elə iqtisadi mühiti formalaşdırmağa imkan verir ki, həmin mühit elmi-texnoloji və istehsal sahibkarlığının sabit inkişafını, yeni kiçik və orta müəssisələrin yaradılmasını, rəqabətqabiliyyətli elmtutumlu məhsulun istehsalını və onların yerli və xarici bazarlara çatdırılmasını təmin etsin.

Məlum olduğu kimi, innovasiya infrastrukturunun əsas elementi kimi İKTprofilli texnoparkların əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- 1) innovativ məhsulların kommersionalaşdırılması;
- 2) iqtisadi artımın stimullaşdırılması;
- 3) elmi-texniki potensialdan istifadə intensivliyinin artırılması;
- 4) regional və qlobal təsərrüfat sistemlərinə inteqrasiya.

İKT-texnoparkları tədqiqat işi, texnologiyaların transferi, innovasiya sistemi, incubator kimi əsas funksiyaları yerinə yetirir. Onların fəaliyyətinin bir çox istiqamətləri ola bilər.

Buna müvafiq olaraq İKT-texnoparkların əsas təşkilati formaları da müxtəlifdir.

İnnovasiya strukturlarının fəaliyyətinin səmərəlilik probleminin mahiyyəti və xüsusiyyəti.

Ümumiyyətlə, iqtisadi səmərəlilik iqtisadi innovasiya sisteminin fəaliyyətinin faydalı son nəticələrinin sərf edilən resurslara olan nisbətidir. O, müxtəlif səviyyələrdə səmərəliliyin inteqral göstəricisi kimi çıxış edir və təhlil edilən sistemin fəaliyyətinin yekun göstəricilərini ifadə edir. Sistemin sosial-iqtisadi səmərəliliyinin başlıca meyarını cəmiyyətin tələbatının ödənilmə dərəcəsi təşkil edir.

İqtisadi innovasiya sistemlərinin fəaliyyətində onların potensial və faktiki səmərəliliyi arasında müəyyən fərq müşahidə olunur. Bu isə ona olan bir çox amillərin təsirinin nəticəsidir. Həmin amillər bunlardır:

resursların qeyri-optimal paylanması; iqtisadi stimulların mükəmməl olmaması; qəbul edilən qərarların yerinə yetirilmə keyfiyyətinin qənaətbəxş olmaması; kapital qoyuluşlarının süni şəkildə şişirdilməsi və s.

İqtisadi səmərəlilik mütləq deyil, nisbi kəmiyyətdir. Onu təyin etməyin ən geniş yayılmış üsulu effektin qiymətini məsrəflərin qiymətinə bölməkdən ibarətdir. Buna görə də başqa şərtlər eyni olduqda iqtisadi səmərə nə qədər çox və bundan ötrü istehsal edilmiş resurslar nə qədər az olarsa, sistemin səmərəliliyi də bir o qədər yüksək olar. Səmərəlilik səviyyəsi sistemin keyfiyyətinin və onu dəyişən amillərin keyfiyyətinin ən mühüm göstəricisidir. İqtisadi innovasiya sisteminin müəyyən şəraitdə ən yüksək səmərəliliyini təmin edən fəaliyyət variantı optimal variantdır. Sistemin fəaliyyətinin ümumi səmərəliliyi ilə yanaşı onun ayrı-ayrı hissələrinin və ona təsir göstərən amillərin xüsusi səmərəliliyi də nəzərdən keçirilir. Xüsusi səmərəliliyin ölçüsü onun ümumi səmərəliliyə töhfəsi ilə müəyyən edilir.

Səmərəliliyin iqtisadi, sosioloji, ekoloji və s. kimi növləri fərqləndirilir. İqtisadi sistemin müxtəlif səviyyələrində iqtisadi səmərəlilik həmin səviyyələrə uyğun göstəricilərin köməyi ilə ölçülür. İstehsalın səmərəliliyi ümumiləşdirici qiymətləndirmə vasitəsi, istehsal funksiyaları aparatıdır. İqtisadi və social səmərəliliyin kəmiyyət göstəriciləri effektin kəmiyyətini təyin etməyə və iqtisadi problemlərin həllinin ən yaxşı variantlarını seçməyə imkan verir. Onlar dəyər və natural göstəricilərə bölünür. Dəyər göstəricilərindən məsrəflərin və nəticələrin müxtəlif konkret növlərini ölçmək və effektin ümumi həcmi müəyyən etmək üçün istifadə edilir. Natural göstəricilər isə, əsasən dəyər göstəriciləri ilə tam ölçülə bilməyən effekt növlərini qiymətləndirmək üçün tətbiq edilir.

Bunları nəzərə alaraq, qeyd etmək olar ki, innovasiya strukturlarının səmərəliliyi onların işinin və idarə edilməsinin səmərəliliyindən asılıdır. Bu sferaların hər birinin səmərəliliyi həmin sahədə alınan nəticələrin sərf olunan xərclərə olan nisbəti ilə müəyyən edilir və kəmiyyət göstəricilərinin çoxluğu ilə müəyyənləşir.

İnnovativ istehsalın səmərəliliyini müəyyənləşdirmək üçün əmək məhsuldarlığı, fond verimi, rentabellik, öz xərcini ödəmə və s. kimi göstəricilərdən istifadə etmək olar.

Onların köməyi ilə innovativ istehsalın təşkili, onun struktur problemlərinin həllinin müxtəlif variantları müqayisə edilir. İnnovasiya strukturlarının sosial məsələlərinin və idarə olunmasının səmərəliliyini qiymətləndirmək həmin sferaların hər birinin inkişafının xüsusi keyfiyyət göstəricilərindən istifadə etməyi tələb edir. Hər bir sfera üçün strukturların xərclərinin və fəaliyyət nəticələrinin xüsusi uyğunluq meyarlarının olması vacibdir. Bütövlükdə, innovasiya strukturlarının fəaliyyətinin səmərəliliyi onun fəaliyyət göstərən obyektlərinin səmərəliliklərinin cəmindən ibarətdir. Hər bir obyektin səmərəliliyi isə məhsul və xidmət istehsalına daha az xərc çəkmək imkanı ilə xarakterizə olunur. Bu, minimal xərc çəkməklə münasib keyfiyyətli məhsuldan maksimal həcmdə istehsal etmək və ən az xərclərlə bu məhsulu satmaq qabiliyyətidir.

İnnovasiya strukturlarının iqtisadi səmərəliliyi onun məhsulunun bazarın və istehlakçıların tələblərinə uyğunluğundan da asılıdır.

İnnovasiya strukturları xüsusi innovasiya infrastrukturunu subyektləri olduğuna görə onların yaradılması və fəaliyyətinin səmərəlilik dərəcəsinin qiymətləndirilməsi yalnız kommersiya nəticəsinin prinsipləri əsasında qurula bilməz. Belə ki, onların fəaliyyəti elmitexniki məhsulun işləyənləri, investora və alıcıları arasında tamamilə yeni münasibətlərin qurulmasını nəzərdə tutur. Ona görə də onun sosial-iqtisadi sistemdə yerinin, rolunun və məqsədinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması bilavasitə müvafiq fəaliyyətin səmərəlilik dərəcəsinin qiymətləndirilməsi üçün əsas baza rolunu oynayır.

İnnovasiya strukturlarının səmərəliyinin qiymətləndirmə prosesi bəzi hallarda özündə aşağıdakı səmərəlilik növünü birləşdirən kompleks qiymətləndirilməyə gətirir: tələbat (məqsədlərin tələbatlara, ideallara və normalara nisbəti), səmərəlilik (faydalı nəticənin qoyulan məqsədlərə nisbəti) və məxaric (xərclərin alınan nəticələrə nisbəti).

Səmərəliliyin bu cür qiymətləndirilmə metodlarından hər birinin öz üstünlükləri və çatışmazlıqları vardır. Bu, onu deməyə əsas verir ki, səmərəliliyin qiymətləndirilməsinə dair mütləq üstün yanaşma yoxdur. Belə şəraitdə mövcud yanaşmaların seçimində innovasiya strukturlarının investor, menecer və işçi heyət kimi qruplarının maraqlarının balanslaşdırılmasını təmin etmək böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bu üç maraqlı qrupun mənafeələrinin üstüstdə düşmə faizini bu halda səmərəlilik göstəricisi hesab etmək olar. Ona görə də, səmərəliliyin qiymətləndirilməsi üsulunu seçərkən, innovasiya strukturlarının konkret vəziyyəti nəzərə alınmalı və daha optimal yanaşma seçilməli və ya eyni vaxtda bir neçə yanaşmanın ən yaxşı xüsusiyyətlərindən istifadə edilməlidir.

İnnovasiya strukturlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinə təsir edən amillər.

İnnovasiya strukturlarının uğurlu işləməsində əlverişli mühit və şəraitin formalaşması üçün ona fəaliyyətə başladığı ilk illərdə müxtəlif növ imtiyazlar kompleksi təklif etmək məqsədəuyğundur. İnnovativ xarakterli bu cür strukturların fəaliyyətinin səmərəliliyi bir sıra amillərdən asılıdır ki, onlar da özünü daha çox sosial-psixoloji sahədə göstərir. Bunu isə ölçmək çox çətindir. Belə ki, həmin amillər cəmiyyətdə müəyyən novator əhval-ruhiyyəsinin formalaşmasıyla, əmək və həyat səviyyəsinin ixtisaslaşdırılmasına doğru edilən cəhdlərlə, əhalinin müəyyən qismində gələcəyə doğru müsbət emosiyaların və fikirlərin formalaşmasıyla əlaqədardır.

İnnovasiya strukturlarının fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinə təsir edən faktorlardan biri də onların patent aktivliyidir. Kənarında fəaliyyət göstərən şirkətlərə nisbətən, struktura daxil olan firmalar adətən daha yüksək sürətli patent fəaliyyəti ilə seçilirlər.

Bu şirkətlərin patent aktivliyi innovative strukturların iqtisadi effektivliyini artırır. Patent olması bu və ya digər firmaların yeni məhsul buraxma bacarığının təminatçısıdır. İnnovasiya strukturlarının iqtisadi effektivliyi onların tək cə elmi-istehsal fəaliyyəti ilə deyil, həm də patent-lisenziya, konsaltinq, reklam, marketinq və s. fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bir çox xarici və yerli strukturlar üçün gəlir əldə

edilməsinin əsas mənbələrindən biri də firmalara öz əmlaklarının, binalarının, torpaq sahələrinin, avadanlığının icarəyə verilməsidir.

Bunlarla yanaşı, qeyd etmək olar ki, innovasiya strukturlarının fəaliyyətinin sosial-iqtisadi səmərəsi aşağıdakı tərkib elementləri hesabına da formalaşa bilər:

- ixtisaslı iş yerlərinin yaradılması;
- vergi ödənişləri və yerli ödəmələr;
- elm və sahibkarlıq sahələrinə investisiyaların cəlb edilməsi;
- əlavə müqavilə mexanizminin inkişafı;
- texnologiyanın ixracı və s.

Ümumiyyətlə innovasiya strukturlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin formalaşması mərhələlərini, mənbələrini və struktur elementlərini şəkil 1-dəki kimi vermək olar. Başqa sözlə, innovasiya strukturlarının fəaliyyətində vergilər və iş yerlərinin yaradılması da onların əsas sosial-iqtisadi nəticələrindədir.

Innovasiya strukturları yeni müəssisələrin yaradılmasına və “yetişdirilməsinə” yardım hesabına da dolayısı ilə səmərəliliyi təmin edir. Belə ki, bu müəssisələr yüksək ixtisaslı iş yerləri yaradır. Onlar investisiya cəlb etmək, vergi vermək, o cümlədən əlavə müqavilə mexanizmləri hesabına texnologiyalar ixrac etmək, beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirak etmək kimi işləri həyata keçirir və müvafiq iş yerləri yaradırlar.

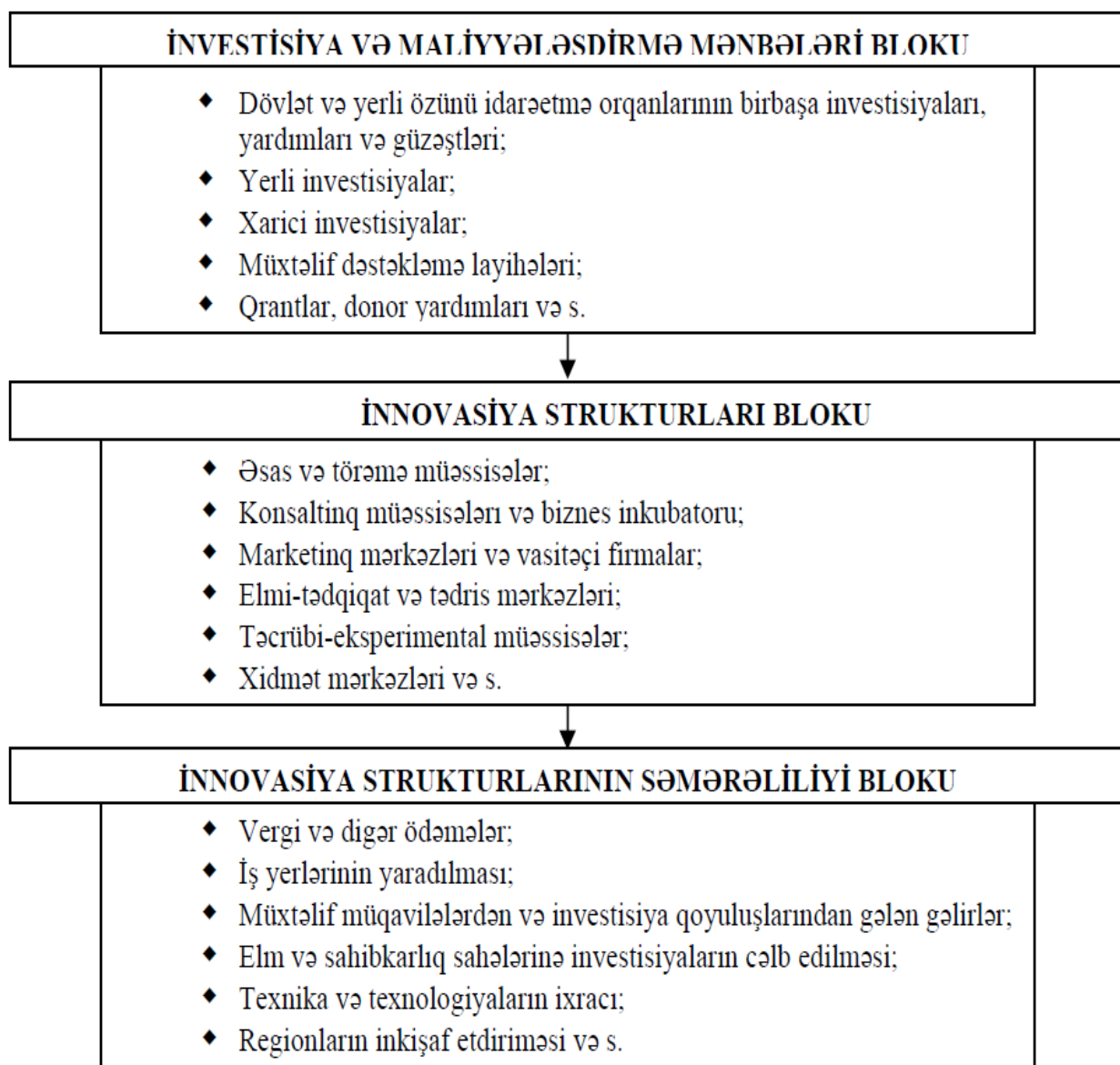
İnnovasiya strukturlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə bəzi metodoloji yanaşmalar.

İnnovasiya strukturlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə dair əsas mövcud yanaşmalardan biri onların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin keyfiyyət meyarlarının seçilməsi üzərində qurulmasıdır. Belə ki, strukturların 50%-nin fəaliyyəti, bir qayda olaraq, hakimiyyət orqanları tərəfindən yeni iş yerlərinin sayı ilə qiymətləndirilir. İkinci yerdə (17%) – yeni yaradılan şirkətlərin sayı durur. Bu siyahıda üçüncü yeri (16%) struktura cəlb olunan şirkətlərin sayının qiymətləndirilməsi tutur. Hakimiyyət orqanları tərəfindən innovasiya strukturlarının 6%-nin işinin səmərəliliyi KİV-də həmin strukturlar haqda olan rəylər vasitəsilə qiymətləndirilir.

Təhlillər göstərir ki, innovasiya strukturlarının ən əsas nümunələrindən biri kimi texnoparkların 72%-i üçün yeni iş yerlərinin yaradılması onların fəaliyyətinin ən əsas məqsədidir.

Texnoparkların 16%-i isə iş yerlərinin yaradılmasını öz fəaliyyətlərinin əsas məsələlərindən hesab etmirlər. Halbuki dolayısı yolla bu, onların yaranmasına kömək edir. Texnoparkların 13%-i hesab edir ki, onların əsas məqsədi yeni iş yerlərinin yaradılması yox, aşağı ixtisaslı iş yerlərini yüksək ixtisaslı iş yerləri ilə əvəz etməkdir.

Başqa bir yanaşmaya görə, məlum olur ki, təhlil edilmiş texnoparkların 61%-nin əsas məqsədlərindən biri xarici investisiya cəlb etməkdir.



Şəkil 1. İnnovasiya strukturlarının fəaliyyətinin sosial-iqtisadi səmərəliliyinin formalaşması mərhələləri

İnnovasiya strukturlarının səmərəliliyi çoxaspektli olduğundan onun qiymətləndirilməsinə səmərəliliyin tərkib elementlərinə görə də baxıla bilər. Belə ki, orada fundamental tədqiqatlarının (FT) effektivliyinin qiymətləndirilməsi mürəkkəb olduğundan ona ekspert-bal qiymətləndirilməsi əsasında yanaşmaq olar. Bu zaman ekspert-bal qiymətləndirməsinin əsas müddəaları aşağıdakılar hesab olunur:

- hər bir elmi nəticəyə müəyyən rəqəmli bal mənimsədir;
- bir neçə meyar olduqda, elmi tədqiqatın ümumi səmərəliliyində gözlənilən xüsusi nəticənin əhəmiyyətini xarakterizə edən hər bir meyara müəyyən “çəki” mənimsədir.
- elmi səmərəliliyi qiymətləndirərkən, elmi nəticənin hər bir xüsusi növünə görə ballar çəki əmsalının uyğun qiymətə vurulur və nəticələr toplanılır.

İnnovasiya strukturlarının fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirərkən sosial-psixoloji effekti də nəzərə almaq lazımdır. Buraya həyat səviyyəsinin və əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, dəyişdirilməsinə yönələn müəyyən müsbət meyllər aid oluna bilər.

Sosial effektivliyin qiymətləndirilməsinin əsas metodu ekspert metodu olaraq qalır. Elmi-texniki innovasiyaların gözlənilən sosial nəticələrinin ekspertizası müxtəlif fəaliyyət sferalarında ixtisaslı mütəxəssislərin cəlb edilməsilə olan fərdi və kollektiv ekspertiza formaları, regionun müxtəlif ictimai təbəqələrinə aid olan layihələr üzrə aparılan sosioloji sorğulardır.

Digər bir yanaşma Böyük Britaniyada texnoparkın real gəlirinin hesablanmasına əsaslanır. Belə ki, həmin metodikaya əsasən, texnoparkın bir icarədar kimi real gəliri hesablanır. Bu metodikanın məğzini texnoparka məxsus olan hər bir mülkiyyət vahidinin rentabelliyyətinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir: müəssisələrin dəyərinin, cari xərclərin, icarə ödəmələrindən alınan gəlirlərin

investisiyaların, hər bir torpaq sahəsinin və binanın rentasının qiymətinin hesablanması təklif olunur.

Bu halda texnoparkın işə başladığı gündən fəaliyyət göstərdiyi bütün müddət üçün hesablama aparılır. Sonrakı illərdə alınan yeni məlumatlar əsasında hesablamalar da dəqiqləşdirilir. Bu metodika eyni vaxtda bir neçə icarədar tərəfindən icarəyə götürülən müxtəlif mülkiyyət növlərindən və ya bir icarədar tərəfindən icarəyə götürülən binaların icarəsindən əldə olunan gəliri göstərməyə, müəyyən zaman kəsiyi üçün binaların icarəsindən alınan gəlirin nəzərə alınmasına, potensial investorları cəlb etmək üçün investisiya prosesinin daha yaxşı təşkil edilməsinə və s. imkan verir.

İnnovasiya strukturlarının işinin nəticələrinin qiymətləndirilməsinin digər istiqaməti innovasiya infrastrukturuna elementinə iqtisadi institut kimi baxmağı nəzərdə tutur. Göründüyü kimi, innovasiya strukturlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə dair vahid yanaşma yoxdur. Ona görə də mövcud yanaşmaların təhlili əsasında yeni yanaşma metodunun işlənilməsi zəruri bir məsələdir.

Səmərəlilik probleminin struktur təhlili.

İnnovasiya strukturlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi perspektiv inkişaf və idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün əsasdır. Belə strukturların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin mürəkkəbliyi ondadır ki, onlar adətən çoxlu sayda müxtəlif istiqamətli layihələr hazırlayır, kommersiya effekti isə tezliklə əldə edilmir. İnnovasiya layihələri, bir qayda olaraq, yüksək dərəcəli riskə malikdir. İnnovasiya strukturları elmi-texniki nailiyyətlərin tətbiqinin səmərələşdirilməsinə, elmtutumlu texnologiyalarda sahibkarlığın inkişafının təşkilinə, həmçinin iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsinə, məşğulluq səviyyəsinin və xalqın rifah halının yüksəldilməsinə təsir etdiyinə görə onun innovasiya fəaliyyətinin effekti də çoxaspektlidir. Bu, müxtəlif keyfiyyətli, lakin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan elmi-texnoloji, iqtisadi və sosial effektlərdən ibarətdir. Elmi-texnoloji effekt dedikdə, elmi, elmi-texniki və texnoloji effektlər nəzərdə tutulur. Həmin effektlər

onları yaradan müvafiq xərclərlə əlaqələndirilmiş şəkildə cədvəl 1-də göstərilmişdir (1- əlaqənin olmasını, 0-əlaqənin olmamasını göstərir).

Cədvəl 1. İnnovativ strukturların fəaliyyətinin xərc və effektlərinin əlaqəsi

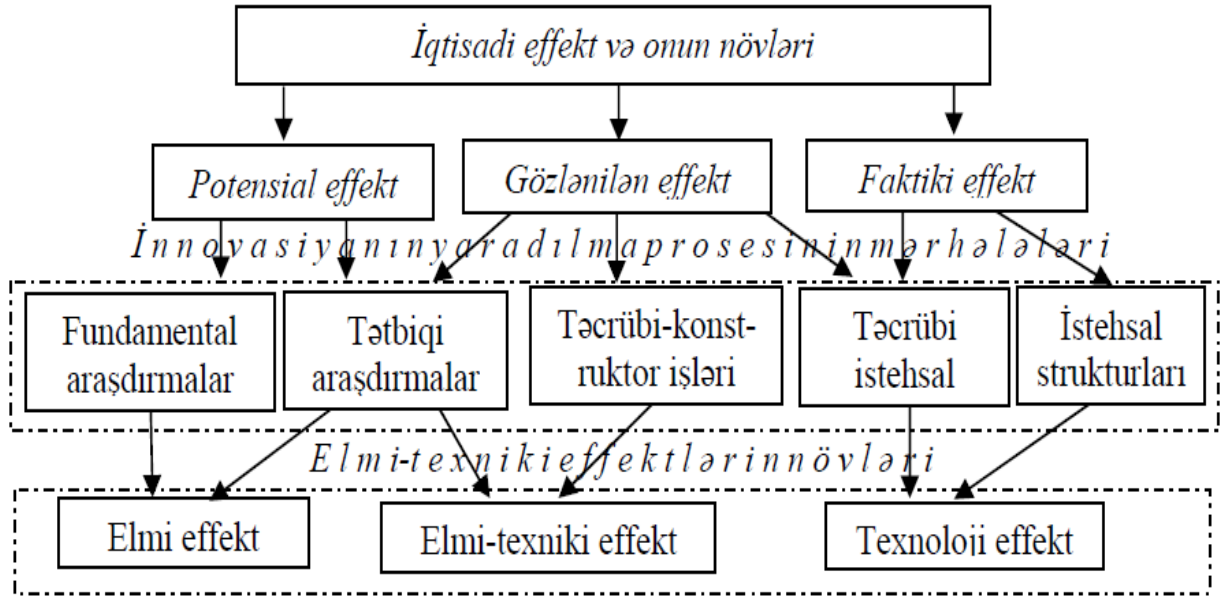
“Tədqiqat- istehsalat” tsiklinin müxtəlif mərhələlərindəki fəaliyyət	Elmi fəaliyyətə qoyulan xərclər	Elmi-texnoloji effekt			İqtisadi effekt			Sosial effekt
		Elmi	Elmi-texniki	Texnoloji	Potensial	Gözlənilən	Faktiki	
Fundamental araşdırmalar	1	1	0	0	1	0	0	1
Tətbiqi araşdırmalar	1	1	1	0	1	1	0	1
Təcrübi-konstruktor işləri	1	0	1	1	0	1	1	1

Elmi, elmi-texniki, texnoloji və iqtisadi effektlərin qarşılıqlı əlaqələrini şəkil 2-dəki kimi vermək olar. Bu şəkildən görüldüyü kimi, elmi effekt elmi-texniki effektdə, o da öz növbəsində yeni məhsul haqqında informasiya artdıqca, texniki effektdə (TE) keçir. Effektin bütün növlərini iqtisadi cəhətdən qiymətləndirmək mümkündür. Fundamental və tətbiqi araşdırmaların (FA) nəticəsi olan elmi effekt (EE) potensial iqtisadi effekt (İE) vasitəsilə qiymətləndirilə bilər. Elmi-texniki effekt (ETE) tətbiqi araşdırmaların (TA) və TKİ (təcrübi konstruktor işlərinin) nəticəsini əks etdirir və gözlənilən iqtisadi effect vasitəsilə qiymətləndirilir.

Bəzi mütəxəssislərin fikrincə, tətbiqi araşdırmaların nəticələrinin 15%-i potensial iqtisadi effektlə və 85%-i gözlənilən iqtisadi effektlə xarakterizə olunur. Təcrübi konstruktor işlərinin (TKİ) istehsalata tətbiqindən və sonrakı istismarından alınan nəticələr faktiki iqtisadi effekt tərəfindən qiymətləndirilir.

Təcrübi istehsal (Tİ) strukturlarının nəticələri 70% faktiki iqtisadi effektlə və 30% gözlənilən iqtisadi effektlə, istehsal strukturlarının (İS) nəticələri isə 100% faktiki effektlə müəyyən olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, elmi ideya innovasiya prosesinin mərhələlərini ardıcıl keçdikcə effektin əks olunma kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri də artır.

Başqa sözlə, innovasiyanın texniki cəhətdən təkmilləşməsi məhsulun parametrlərinin, göstəricilərinin qiymətlərinin artmasında öz əksini tapır.



Şəkil 2. İnnovasiya strukturlarının effektlərinin qarşılıqlı əlaqəsi

Elmi Tədqiqat Təcrübi Konstruktor işlərindən (ETTKİ) alınan nəticə iqtisadi, sosial və sırf elmi xarakterli ola bilər. İqtisadi nəticə əmək, maddi və ya təbii resurslara qənaət edilməsilə və ya istehsal, istehlak və xidmət vasitələrinin istehsalının artması ilə xarakterizə olunur. Sosial nəticə odur ki, o, insan və cəmiyyətin tələbatının ödənilməsinə yardım edir və bir qayda olaraq, onun dəyər qiymətini almır (sağlamlığın daha da yaxşılaşdırılması, estetik tələbatların təmin edilməsi və s.). Sosial effektin bir çox təzahürləri nə birbaşa, nə də dolayısı yolla ölçülür. Bu halda onlar keyfiyyət göstəriciləri ilə məhdudlaşır. Bu, bilavasitə elmi texnopark strukturlarının fəaliyyətinə də aiddir. Sosial nailiyyət nə qədər böyük olarsa, ona inteqral kəmiyyət qiyməti vermək bir o qədər çətin olur. Bunun üçün bəzilərinin yalnız keyfiyyət xarakteristikaları eyni olan, bəzilərinin isə müxtəlif vahidlər sistemində ölçülən effektlərini toplamaq lazım gəlir. Göründüyü kimi, bütün göstəricilər çoxluğunu özündə əks etdirən sistemin işlənməsi, həmçinin qiymətləndirmənin ekspert metodlarının tətbiqi məqsəduyğundur.

Texnopark strukturlarının fəaliyyətinin effektinin elmi qiymətləndirilməsi müxtəlif keyfiyyətli effektlərin olması səbəbindən mürəkkəbdir. Onların mahiyyətini və qarşılıqlı əlaqələrini üzə çıxarmaq üçün hər birini ayrılıqda təhlil etmək lazımdır.

Məlumdur ki, elmi nailiyyət və ya yeni texnika və texnologiyanın yaradılması nəticəsində elmi məhsulun effekti artır. Bu, yalnız o zaman elmi effekt sayılır ki, artım elmi informasiyanın artması hesabına olsun. Həmçinin, o zaman elmi-texniki effekt sayılır ki, texnika və texnologiyanın yeni modelinin yaradılması prosesinin nəticəsi olsun və elmi-texniki informasiyanın artımında əks olunmuş olunsun. Nəhayət, elmi-texniki informasiya bazası əsasında istehsalın inkişafı texniki informasiyanın artımını yaradır. Bu işə, texniki effekti doğurur. Elmi və elmi-texniki effektlər informasiyanın texniki təkmilləşməsi və onun əvvəllər toplanmış biliklərdən istifadə edilməsi nəticəsində artımı şəraitində müxtəlif cür olur.

Innovasiya strukturlarının fəaliyyətinin kompleks qiymətləndirilməsində əsas istiqamətlər və göstəricilər.

Innovasiya strukturlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində əsas istiqamətlər olaraq bunları nəzərdə tutmaq lazımdır: 1) innovativ struktur iqtisaditəsərrüfat sisteminin tam hüquqlu iştirakçısı, təşkilati quruluşa malik olan müəssisə kimi çıxış edir. Bu strukturda maliyyə əməliyyatları aparılır, investisiyalar qoyulur, uğurlu inkişaf üçün innovasiyalar həyata keçirilir. Beləliklə, xüsusi maliyyə-iqtisadi vəziyyət qiymətləndirilir; 2) innovasiya strukturları ilə, elm, təhsil müəssisəsi və layihə rəhbərlərinin qarşılıqlı əlaqəsi; 3) innovasiya strukturlarının digər innovasiya müəssisələrinin fəaliyyətinə təsiri: texnologiyaların ötürülməsi, bazaar mühitinin dəyişikliklərinə daha çevik reaksiya verən cavab verən müəssisədə onun tətbiqi, layihənin səmərəliliyinin yoxlanılması, texnologiyaların gələcək transferi; 4) innovasiya strukturlarının fəaliyyətinin sosial-iqtisadi və siyasi səmərəsi. Dövlətin birbaşa (investisiyalar və yardımlar) və dolayısı xərclərinin (vergi və gömrük imtiyazları, aşağı icarə haqqı), ölkənin dünya məkanında mövqeyi.

Əgər texnologiyaların transferinə innovasiya infrastrukturunu subyektlərinin fəaliyyətinin əsas istiqaməti kimi baxılsa, onda aşağıdakı kəmiyyət göstəricilərinin köməyi ilə innovasiya prosesinin qiymətləndirilməsinin aparılması məqsədəuyğundur:

- istiqamət (layihəni işləyənlərin imkanlarının innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin tələbatlarına uyğunluq dərəcəsi);
- miqyaslılıq (sosial-iqtisadi sistemin innovasiya prosesi ilə əhatə edilməsi dərəcəsi);
- davamlılıq (innovasiya tsiklinin mərhələlərinin əhatə edilməsi);
- zaman (innovasiya ideyasının yeniliyə çevrilməsi üçün lazım olan vaxt);
- enlilik (innovasiya tsiklinin mərhələlərindən eyni vaxtda keçən müxtəlif yeniliklərin sayı);
- dərinlik (konkret sosial-iqtisadi sistemin təsərrüfat təcrübəsinə eyni vaxtda tətbiq olunan yeniliklərin sayı);
- sürət (innovasiya ideyasının yeniliyə çevrilməsi sürəti);
- intensivlik (yeniliklərin baxılan prosesə hansı sürətlə daxil olması və onların miqyasının, keyfiyyətinin iqtisadiyyatın tələbatına nə qədər uyğun olması);
- səmərəlilik (innovasiya transferi parametrlərinin iqtisadiyyatın tələbatına uyğunluq dərəcəsi).

İnnovasiya strukturunun fəaliyyətinin kompleks qiymətləndirilməsi aşağıdakı göstəricilərin hesablanmasına əsaslanır: 1) fəaliyyətin təşkilati göstəriciləri, 2) elmi-texniki göstəricilər, 3) strukturun fəaliyyətinin ümumi göstəriciləri. Qiymətləndirilmə strukturun profilindən, müəssisənin fəaliyyət sferasından, qiymətləndirmənin və qiymətləndirənin məqsədindən asılı olan müvafiq prosedur üzrə aparılır.

İnnovasiya strukturlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi həmin strukturların rəhbərləri üçün çox vacibdir. Çünki onlar inkişaf etdirəcəkləri texnopark, inkubator və ya innovasiya-texnoloji mərkəzlərini (İTM) özləri seçməlidirlər.

Qeyd edək ki, fəaliyyətin ümumi göstəriciləri innovasiya strukturunun rəhbərləri üçün müxtəlifdir. Bu müxtəlifliyin texnopark yaradanların və verilən innovasiya strukturuna daxil olan müəssisə sahiblərinin əsas məqsədlərindən irəli gəlir. Buna görə də qiymətləndirmədə rəhbərlərin istifadə etdikləri ümumi göstəricilərin təhlili hər bir istifadəçi üçün ayrıca aparılır.

Bir fakt da qeyd edilməlidir ki, innovasiya strukturlarının effektivliyinin əsas mənfi cəhəti zəruri ilkin investisiyanın çox böyük olması və öz xərcini ödəməsi üçün kifayət qədər uzun müddət tələb olunmasıdır. Onların uğuru və gəliri tərkibdəki şirkətlərin fəaliyyəti ilə bilavasitə əlaqədardır. Çünki məhz onlar ən yeni texnologiyaların praktiki tətbiqi ilə bilavasitə məşğul olur, yeni məhsul növlərini mənimsəyirlər.

İKT-profilli texnoparkların fəaliyyətinin nəticələrinin kompleks qiymətləndirilməsinin əsasları.

İnnovasiya infrastrukturunun əsas elementlərindən biri hesab olunan İKT-profilli texnoparkların fəaliyyətini qiymətləndirərkən, onların rəqabət üstünlükləri və cəlbediciliyi nəzərə alınmalıdır. Texnoparkın formalaşması və fəaliyyəti proseslərini daha obyektiv qiymətləndirməyə və onun sistemli bir təşkilat olduğunu anlayaraq, bu proseslərin idarə edilməsini əsaslandırmağa imkan verən meyar və göstəricilər sistemi işlənilməlidir.

Həmin meyarlar və onlara uyğun keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri sistemi hər bir konkret zaman kəsiyində texnoparkın vəziyyətini xarakterizə edir. Belə olduqda, verilən meyarlar və göstəricilər sistemi texnoparkın fəaliyyətinin ilkin şərtləri, texnopark subyektlərinin fəaliyyətinin nəticələri və s. ilə bağlı məlumatın hesabına tamamlana və dəyişə bilər.

Texnoparkın səmərəlilik parametrlərinin dinamik dəyişdiyi bazar şəraitində onun vəziyyətinin qiymətləndirilməsi kifayət qədər çətin məsələdir. Belə qiymətləndirmə müəssisənin bazardakı rəqabətə davamlılığına nəzarət etmək, onu uyğun səviyyədə saxlamaq və daim yüksəltmək üçün vacibdir.

Məlumdur ki, səmərəliliyin klassik qaydada təyin olunması texnoparklara tətbiq oluna bilmir. Çünki texnoparkın əsas məqsədlərindən biri onun yeni elmi biliklər və texnologiya əsasında innovativ məhsulların istehsalını təşkil etməklə, bazarda ümumi rəqabətə davamlılığını artırmaqdan ibarətdir. Bu məqsədə çatmaq üçün təkcə maliyyə və iqtisadi göstəricilərə əsaslanmaq kifayət deyildir.

İKT-profilli texnoparkların fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsini həm onun elm, tədris və innovasiya müəssisələrinin, investorların işinə təsiri

baxımından, həm də ölkənin sosial-iqtisadi və siyasi proseslərinə təsir edən qurum kimi təsəvvür etməklə aparılması təklif olunur.

İKT-texnoparkın fəaliyyətinin funksional qiymətləndirməsinə aşağıdakılar aiddir:

- elmi-texniki inkişafın və inteqrasiyanın stimullaşdırılması (texnoparkla əməkdaşlığa cəlb olunmuş ali məktəblərin ETTKI, Elmi tədqiqat institutu (ETİ), laboratoriyalar);

- kiçik və orta müəssisələrin elmi-tədqiqat fəaliyyətinə cəlb olunması;
- texnologiyaların kommersiyalaşdırılması prosesinin sürətləndirilməsi;

- elmtutumlu kiçik və orta müəssisələrinin yaradılması üçün şərait və imkanların təmin edilməsi;

- kompleks xidmətlərin təqdim edilməsi (məsləhət xidmətləri, informasiyanın təqdim edilməsi, monitorinq və verilənlər bazası işinin aparılması, elmi-texniki tədbirlərdə iştirak, marketing xidmətləri, təmsilçilik);

- elm, sənaye və yerli hakimiyyət orqanları arasında qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi.

Ümumiyyətlə, aparılan təhlillər göstərir ki, texnoparkın yaradılmasının və fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri-metodiki əsasları aşağıdakı kimi məsələlərin həll edilməsini əhatə edir:

- texnoparkın əlamət və göstəricilərinin dəqiqləşdirilməsi – əsas məqsədlərin və meyarların müəyyənləşdirilməsi;

- texnoparkların yaradılmasında ilkin şərtlərin, həmçinin sahə, ərazi və bazaar xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması;

- texnoparkların yaradılmasında səmərəliliyin qiymətləndirilməsinin metodiki vasitələrinin seçilməsi;

- texnoparkın yaradılması konsepsiyasının işlənilməsinin və onun əsas fəaliyyət istiqamətlərinin nəzərə alınması;

- texnoparkların inkişafına dövlət və regional dəstək tədbirləri sisteminin işlənilməsi;

Texnoparkın yaradılması və fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi prosesi texnopark rezidentləri müəssisələrinin, baza müəssisəsinin, regional əməkdaşlığın integrativ xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması, texnopark layihələrinin səmərəliliyinin qiymətləndirilmə meyarının seçilməsi, texnoparkın yaradılmasının ictimai faydalılığının iqtisadi parametrlərinin əsaslandırılması və s. kimi ardıcılıqda həyata keçirilməlidir.

Müvafiq sahə üzrə fəaliyyət göstərən texnoparklar bütövlükdə həmin sahənin işinin səmərəliliyini artırır. Ona görə də İKT texnoparkların, həmçinin innovasiya fəaliyyətini reallaşdıran digər perspektivli strukturların fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı birbaşa və dolaylı effektləri də nəzərə almaq zəruridir.

FƏSİL 3. MÜƏSSİSƏLƏRDƏ INNOVASİYA FƏALİYYƏTİNİN ARTIRILMASI VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Ölkədə müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinə cəlb edilməsinin və innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının əsas xüsusiyyətləri

Son dövrlərdə ölkəmizdə həyata keçirilən islahatlar bütün sahələrdə müsbət nəticələrin əldə olunmasına şərait yaratmışdır. Azərbaycanda makroiqtisadi sabitliyə, dayanıqlı iqtisadi artıma nail olunmuş, yoxsulluğun azaldılmasında və əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsində ciddi uğurlar əldə olunmuşdur. Eyni zamanda, sərbəst bazar iqtisadiyyatı institutlarının yaradılması və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, innovasiyalara əsaslanan iqtisadiyyat modelinin bərqərar olması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Hazırda əsas hədəfi çoxşaxəli, səmərəli və innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılması, əhalinin rifahının layiqli səviyyəyə çatdırılması, habelə elmin və mədəniyyətin inkişafında yeni nailiyyətlərin əldə olunması olan iqtisadi siyasət ölkəmizdə uğurla davam etdirilməkdədir.

Dünya İqtisadi Forumunun 2013-cü ildə uzrə “Qlobal rəqabətədavamlılıq hesabatında” Azərbaycanın dunyanın 144 ölkəsi arasında 39-cu yeri tutması və MDB-də ən rəqabətədavamlı iqtisadiyyata malik olması milli iqtisadiyyatımızın xarici investisiyalar ucun cəlbediciliyinin artdığını göstərir.

Müasir dövrdə beynəlxalq rəqabətin güclənməsi fonunda dövlətlərin səyləri yalnız innovasiyaların əsas mənbəyi olan elmi-tədqiqat və sınaq- konstruktor işlərinə maliyyə qoyuluşlarının və tədqiqatlarla məşğul olan qurumların, mütəxəssislərin artırılmasına deyil, həm də innovasiyaların həyata keçirilməsinin səmərəliliyini aşağı salan, biliklərin və texnologiyaların mübadiləsinə mane olan, innovativ sistemlərin fəaliyyətini çətinləşdirən sistem boşluqlarının aradan qaldırılmasına yönəldilir.

Bunun üçün, mexanizmləri hər hansı konkret ölkə üçün daha səmərəli olan, həmçinin onun bütün hissələrini işləməyə məcbur edən innovasiya sistemləri yaradılır.

Innovasiyalar əsasında inkişaf mərhələsində olan bir sıra ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, innovativ iqtisadiyyatın qurulmasında dövlətlə yanaşı, böyük istehsal potensialına, müasir menecment sisteminə və əhatəli satış şəbəkələrinə malik olan Trans Milli Korporasiyalar (TMK) da yeniliklərin yaranmasında və kommersiyyalaşmasında müstəsna rol oynayırlar.

Innovasiya sistemlərinin əsas subyektləri universitetlər (*bilik yaradırlar*), dövlətlər (*bilikləri maliyyələşdirir və yaradır*), TMK-lar və onların müxtəlif ölkələrdəki filiallarıdır. Müasir TMK-lar yeni biliklərin maliyyələşdirilməsi, yaradılması və kommersiyyalaşdırılması sisteminin mühüm elementi hesab olunur. Bu baxımdan, innovasiyalara əsaslanan iqtisadi sistemlərdə TMK-ların rolunun, həmçinin, TMK-ların innovasiya siyasətinin milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinə təsirinin tədqiqi Azərbaycanda aparılmaqda olan iqtisadi siyasət çərçivəsində kifayət qədər aktual məsələ olaraq məqalənin məqsədi kimi qəbul edilmişdir.

TMK kateqoriyasına hüquqi forma və fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq, iki və daha çox ölkədə struktur vahidləri olan bütün şirkətlər düşür.

İqtisadi sistemin biliklərə əsaslanan innovativ inkişaf mərhələsində uğurlu rəqabət üçün TMK-lar innovasiya siyasəti adlandırılan strategiya işləyib hazırlayır və tətbiq edirlər. TMK-ların innovasiya siyasəti əsas istehsal amili kimi qəbul olunan biliklərin əldə edilməsinə və bu amildən innovasiyaların istehsalı üçün maksimum dərəcədə səmərəli istifadəyə yönəldilmiş tədbirlər kompleksidir. TMK-ların innovasiya siyasətinin tərkib elementlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- innovasiyalar üçün maliyyə resursları almaq məqsədilə dövlət orqanlarında lobbicilik fəaliyyəti;
- yeni texnologiyalardan ekskluziv istifadə məqsədilə daha kiçik şirkətlərin alınması;
- yeni müstəqil şirkətlərin yaradılması;

- intellektual kapitalın t m rk zle sm si  c n ölkənin seçilməsi;
- TMK-nın daxili kanalları ilə yeni texnologiyaların ötürülməsi;
- strateji alyansların meydana gəlməsi və s.

Bu tədbirləri bir qədər geniş nəzərdən kecir k. Innovasiyalar  c n maliyyə resursları almaq məqsədilə dövlət orqanlarında lobbicilik fəaliyyəti. TMK-lar əsasən hərbi-sənaye kompleksi sahəsində innovasiya məhsullarının istehsalı ucun dövlət sifarişlərinin alınmasında lobbil rd n istifadə edir və yeni texnologiyaların işlənib hazırlanmasına v  kommersiyala dırılmasına b yuk həcmdə maliyyə resurslarını əldə edə bilirlər. Buna nümunə kimi Pentaqon tərəfindən həyata keçirilən 5-ci nəsil qırıcı təyyarələrin istehsalı  c n elan etdiyi tenderi gost rm k olar. Bu layihə c rciv sində sınaq nümunələri hazırlamaq  c n ötən əsrin 90-cı illərində iki Amerika korporasiyasının - Boeing v  Lockheed Martin - hər birinə 660 mln. dollar ayrılmışdı. Aparılmış çoxsaylı testlərdən sonra Lockheed Martin korporasiyası qalib elan edilmiş və həmin şirkət Pentaqondan yeni qırıcı təyyarənin hazırlanmasına v  istehsalına 200 mlrd. dollar vəsait almışdır. Boeing də oz növbəsində dəyəri bir neçə milyard ABŞ dolları olan yeni raketd n mudafi  sistemi - PRO ucun muqavil  əldə etmişdir.

Yeni texnologiyalardan ekskluziv istifadə məqsədilə daha kiçik şirkətlərin alınması. XX əsrin 90-cı illərinin sonundan başlayaraq innovasiya məhsulu və ya prosesi ilə bazara çıxmağa hazırlaşan kiçik şirkətlərin işləyən prototip yaratdığı anda TMKlar tərəfindən alınması praktikası geniş yayılmışdır. Bu zaman elmi t dqiqlara v  sınaq-konstruksiya işləri  c n bütün xərcləri kiçik şirkət çəkir, TMK isə oz resurslarından yalnız yeni texnologiyanın kommersiyalaşdırılmasının son mərhələsi - kütləvi istehsalın təşkili  c n istifadə edir. Bu halda TMK rəsmi olaraq elmi t dqiqlat fəaliyyətinə bilavasitə qoyuluşlar həyata keçirmir, belə ki, kənar şirkətin alınmasına sərf olunan məbləğ birləşmə və alınmalar statistikasında (*mergers and acquisitions*) nəzərə alınır və TMK-ların elmi t dqiqlara yönəltdiyi xərclər statistikasında əks etdirilmir. Yeni texnologiyaların alınmasının bu üsulu proqram təminatı, elektron rabitə vasitələri istehsalında v  informasiyanın emalında daha geniş yayılmışdır. Buna misal kimi Amerika Birləşmiş  tatlarında

dünyanın ən iri proqram təminatı istehsalçısı olan Microsoft korporasiyası tərəfindən Kaliforniyanın çox da böyük olmayan və kompüter sistemlərinin qorunmasında ixtisaslaşan XDegrees-I alınmasını göstərmək olar. Bu şirkət iri şirkətlərin kompüter sistemləri arasından keçən informasiya axınlarının müdafiəsi üçün yeni proqram təminatı işləyib hazırlamışdır.

Yeni mustəqil innovasiya şirkətlərinin yaradılması. İri TMK-lar tez-tez ana şirkətdən rəsmən asılı olmayan tədqiqat mərkəzlərini və ya vençur bölmələrini təşkil edirlər. Bu tədbir həmin bölmələrin yaratdığı bütün yeniliklərin, o cümlədən TMK-ya lazım olmayan və ya onun fəaliyyət profilinə uyğun gəlməyən yeniliklərin də maksimum səmərə ilə istifadə olunmasına yönəlmişdir. İri TMK-ların ən məşhur innovasiya bölmələrinə nümunə olaraq ABŞ-da Lucent Technologies tərəfindən yaradılmış və telekommunikasiya sahəsində ixtisaslaşmış Bell Labs şirkətini və ABŞ-ın sürətçixarma avadanlıqları sahəsində ixtisaslaşmış Xeros şirkəti tərəfindən yaradılmış Xerox Technology Venture şirkətini göstərmək olar.

İntellektual kapitalın təmərkuzləşməsi üçün ölkənin seçilməsi. Daha ənənəvi yayılmış təcrübə innovasiyalı inkişafın TMK-ların baza ölkəsində cəmləşməsidir. Xarici filiallar, adətən, korporasiyaların baza ölkədə yaradılmış yeniliklərin yerli şəraitə uyğunlaşdırılmasını və texniki dəstəyi həyata keçirirlər. Bütövlükdə, belə sxemin daha geniş yayılmasının səbəbi tədqiqatların TMK-ların baza ölkəsindən kənarında aparılması ilə bağlı olan kommunikasiya və koordinasiya xərclərinin yüksəkliyi ilə yanaşı, korporativ TMK-larla onların ətrafında olan innovasiya sistemi arasında güclü sinergizmin (*synergies, sinergizm - umumi nəticənin ayrı-ayrı effektlərin məbləğini üstələdiyi hal*) mövcudluğudur. Belə hal isə xaricdə innovasiya komplekslərinin yaradılması prosesini ləngidir. Lakin son vaxtlar innovasiya tədqiqatlarının beynəlmilləşməsi meyilləri xeyli güclənmişdir. Bir sıra şirkətlər TMKların artmaqda olan qloballaşması ilə birləşmiş tədqiqatlar sistemlərini formalaşdırmağa başlamışlar ki, bu prosesdə xarici filiallar və laboratoriyalar əhəmiyyətli rol oynayır. İnnovasiya proseslərinin bir sıra

tədqiqatçıları qeyd olunan prosesi texnoloji innovasiyaların yeni qloballaşması kimi də təqdim edirlər. Bu prosesin əsas səbəblərinə aşağıdakılar aid olunur:

- “istehsal miqyası” effektinin əhəmiyyətinin artması;
- məhsulların həyat dövrünün müddətinin azalması;
- texnologiyanın sürətlə köhnəlməsi.

İnnovasiya fəaliyyətinin ayrı-ayrı mərhələlərinin baza ölkədən qəbul edən ölkələrə ötürülməsini TMK-nın innovasiya fəaliyyətinin inteqrasiyası üzrə global strategiyasının bir hissəsi kimi də baxmaq olar. Həmin prosədə hər bir filialın daha səriştəli olduğu tədqiqat istiqaməti üzrə işlərdə ixtisaslaşması baş verir. Ayrı-ayrı filiallar arasında informasiyanın maneəsiz ötürülməsinə və tədqiqatların kompleks aparılmasına imkan verən transmilli kommunikasiyalar şəbəkəsinin və idarəetmə sistemlərinin inkişafı bu prosesin gedişatını xeyli yüngülləşdirmişdir.

TMK tərəfindən həyata keçirilən tədqiqatların coğrafi bölgüsünün statistikasına mənşə ölkələri üzrə pərakəndəliyi, natamamlığı və bir qədər köhnəlməsi ilə səciyyələnir. Bununla belə, hətta mövcud olan məhdud məlumatlar belə, bütövlükdə beynəlmilləşmə dərəcəsinin artımı haqqında mülahizəni möhkəmləndirir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının - İƏİT innovasiya tədqiqatlarının beynəlmilləşdirilməsinə həsr olunmuş statistik icmallarının məlumatlarına görə, ABŞ TMKlarının filiallarının tədqiqat xərclərində payı mütəmadi olaraq artır. Bu zaman bilavasitə ABŞ-da aparılan tədqiqat xərclərinin xüsusi çəkisi tədricən aşağı düşür.

Statistikaya görə, Qərbi Avropa TMK-ları tədqiqatlara ayrılan xərclər üzrə daha dərin beynəlmilləşməyə nail olmuşlar. Böyük Britaniya TMK-ları üzrə məlumatlar göstərir ki, belə xərclərin təxminən 37%-i xarici filialların üzərinə düşür. Qeyd etmək lazımdır ki, Böyük Britaniya yeganə iri ölkədir ki, burada tədqiqatların aparılmasında xarici filialların payı onların məhsul istehsalındakı payını ötürüb keçir. Almaniyada tədqiqat xərclərinin 17%-i və tədqiqatlarla məşğul olan mütəxəssislərin 15%-i TMKların xarici filiallarının payına düşür. Royal Dutch Shell (*Hollandiya və Böyük Britaniya*), Philips (*Hollandiya*), Olivetti (*İtaliya*), ABB (*İsveç və İsveçrə*), Norsk Hydro (*Norveç*) və digər Qərbi Avropa TMK-ları

innovasiya tədqiqatlarına ayrılan vəsaitin 1/3 hissəsini xarici filiallarına sərf edir. Yaponiya TMK-larının tədqiqatların beynəlmilləşməsində payı ənənəvi olaraq aşağıdır: xarici filiallarda aparılan elmi tədqiqat xərcləri Yaponiya şirkətlərinin bu istiqamətdə ümumi xərclərin təxminən 2%-ni təşkil edir.

Patentlər üzrə mövcud statistik məlumatlar da butovlukdə xarici filiallarda tədqiqatların artan əhəmiyyətini təsdiq edir. Nümunə olaraq, tarixə müraciət edək və ABŞ-ın digər ölkələrdə kənarında aparılan tədqiqatların nəticələrinin qeydiyyatı və alınan patentlərin payını nəzərdən keçirək. ABŞ korporasiyalarının bu göstəricisi ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlayaraq artmış və 8,6%-ə qədər yüksəlmişdir.

Avropa şirkətləri üçün bu göstəricinin payının artdığı (28,8%-dən 34,8%-ə qədər) müşahidə olunmuşdur. Avropa TMK-ları üçün digər ölkələrlə müqayisədə filiallar üzrə daha yüksək patentləşdirmə göstəriciləri xarakterikdir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrin bu göstəricisi bir-birindən fərqlənir. Xüsusilə də, yapon TMK-larının nümunəsi daha əyani görünür. Yapon şirkətlərinin ABŞ-da qeydiyyatdan keçmiş patentlərdə payı ənənəvi olaraq aşağı səviyyədə olmuşdur. Bu onunla izah edilir ki, yapon TMK-ları əvvəlki kimi innovasiya fəaliyyətini Yaponiyada həyata keçirməyə üstünlük verirlər.

İri TMK-ların əksəriyyəti üçün onların innovasiya fəaliyyətinin beynəlmilləşməsi meyili ümumidir, lakin Amerika, Avropa və Yaponiya TMK-larının istifadə etdiyi konkret strategiyalar bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Bu, təkcə iqtisadi mülahizələrlə deyil, həm ana TMK-nın baza ölkəsi tərəfindən, həm də qəbul edən ölkələr tərəfindən aparılan innovasiya siyasəti ilə izah edilir.

Avropa TMK-ları Avropa İttifaqının mövcudluğu ilə yaranan faydalardan yararlanaraq öz tədqiqat laboratoriyalarını Aİ-nin yüksək ixtisaslı kadrların cəmləşdiyi ölkəsində yerləşdirməyə üstünlük verirlər. Məsələn, ASEA (*İsvec*) ilə Brown-Boverinin (*İsvetrə*) birləşməsi nəticəsində meydana gəlmiş ABB şirkəti energetika üzrə yeni tədqiqat mərkəzini nə İsvecdə, nə də İsvecrədə deyil, müvafiq yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin çox olduğu Almaniyada yaratmışdır.

Yaponiya TMK-ları adətən daha qapalı və mühafizəkar olur ki, bu da ölkənin xarici iqtisadi strategiyasına uyğundur. Onlar praktiki olaraq, bütün tədqiqat fəaliyyətlərini Yaponiyanın ərazisində yerləşən mərkəzlərdə cəmləşdirməyə üstünlük verir, xarici laboratoriyaları isə yeniliklərin kommersiyalaşdırılmasının son mərhələlərində, hazır məhsulun və ya texnologiyaların yerli standartlara uyğunlaşdırılması, yerli bazarın xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla yenidən işlənməsi prosesinə cəlb edirlər.

Tədqiqat bölmələrinin yerləşdirilməsində Amerika korporasiyalarının istifadə etdikləri yanaşma daha pragmatikdir. Tədqiqat mərkəzi ana şirkət üçün iqtisadi cəhətdən daha əlverişli olan yerdə yerləşdirilir. ABŞ-da hazırda innovasiya fəaliyyəti üçün daha əlverişli şərait vardır: liberal qanunvericilik, innovasiya tədqiqatlarına güzəştli vergitutma, vencur kapitalının nəhəng həcmələri, yeniliklərin kommersiyalaşdırılmasının formalaşmış mexanizmləri, bütün dünyadan cəlb edilmiş yüksək ixtisaslı kadrlar və s. Lakin bir çox Amerika TMK-ları öz tədqiqat bölmələrini Avropada və Asiyanın ayrı-ayrı ölkələrində yaradarkən kənar müşahidəçiyə heç də aydın olmayan motivlərə əsaslanırlar.

Bu cür regional fərqlər xarici tədqiqat laboratoriyalarının yaradılması yolu ilə TMK-ların innovasiya fəaliyyətinin beynəlmilləşməsinin bir necə yolunun mövcudluğunu şərtləndirir.

Yaponiya TMK-ları adətən beş tədqiqat mərhələsindən ibarət olan sxemdən istifadə edir. İlk addım - texnologiya seçimi - beynəlmilləşmənin birinci mərhələsi ilə bağlıdır ki, burada yapon şirkətləri məhsulu Yaponiyada ixrac üçün istehsal edirlər. Şirkət bu mərhələdə əsas diqqətini elmi-texniki informasiyanın və məhsul haqqında informasiyanın toplanması üçün təşkilati sistemlərin inkişafına yönəldir. Həmin informasiya məhsulun Yaponiyada istehsalının təşkilində istifadə olunur. Bəzi TMK-lar müəyyən texnologiyaları toplamaq üçün öz “skautlarını” başqa ölkələrə göndərir.

Digərləri ABŞ-da və Avropada ayrı-ayrı ofislər açır ki, bunlar da yalnız texnologiyalara baxışla məşğul olurlar. Şirkətlər hər şeydən əvvəl, bu ofislərin işçi heyətinin komplektləşdirilməsində öz həmyerlilərinə güvənirlər.

İkinci mərhələyə texnologiyaların xaricdə istehsal güclərinə ötürülməsinə kömək üçün təşkilat sisteminin yaradılması daxildir. Şirkətlərin əksəriyyəti qəbul edən ölkələrdə standart nümunələr əsasında xüsusi texnologiya departamenti yaradırlar. Bir çox yapon TMK-larında texnologiya departamentləri yerli bazarlarda tələbatı ödəmək üçün məhsulların texnologiyalarının bir qədər modifikasiyası ilə məşğul olur, lakin yeni məhsul və proseslərin istehsalı Yaponiyada cəmləşmiş qalır. Başqa ölkələrdə açılmış texnologiya şöbələri adətən yaponlar tərəfindən komplektləşdirilir, bununla belə, burada yerli mühəndislər də işləyə bilər.

Elmi-tədqiqat və sınaq-konstruktor işləri ilə məşğul olan laboratoriyaların rəsmi təsis edilməsi yalnız üçüncü mərhələdə başlayır. Lakin bir çox yapon şirkətlərində xarici laboratoriyalar tədqiqat mərkəzi adlandırıldığına baxmayaraq, böyük olmayan tədqiqatlar həyata keçirir. Onların əsas fəaliyyəti tədarükçülərlə texniki kooperasiyadan və texnologiyanın istehsalına ötürülməsinə köməkdən başlayaraq, carpat lisenziyalaşdırmaya qədər geniş vəzifələr diapazonunu yerinə yetirməkdən ibarətdir.

Yaponiyanın bir necə tanınmış əczacılıq şirkətinin xarici ölkələrdəki fəaliyyəti bu mərhələni əyani göstərir. Belə şirkətlərin xaricdəki elmi-tədqiqat laboratoriyaları bilavasitə tədqiqatı yerinə yetirməklə deyil, yeni məhsulun yerli tənzimləyici orqanların tələblərinə uyğun gəlməsi üçün testləşdirilməsini aparan müstəqil laboratoriyalar və ixtisaslaşdırılmış şirkətlərlə müqavilələr bağlamaqla, texnoloji meyilləri izləməklə, meydana çıxan texnologiyalar və yeni məhsullar barəsində məlumatların toplanması ilə məşğul olurlar.

Xarici elmi-tədqiqat laboratoriyaları dördüncü mərhələdə öz diqqətlərini əsasən yerli bazar üçün yeni məmulatların işlənməsinə cəmləşdirir. Beləliklə, yalnız bu mərhələdə xarici laboratoriyada yeni biliyin yaradılması üzrə, yəni TMK-ların innovasiya fəaliyyətinin beynəlmilləşməsi kimi müəyyən edilən praktiki iş başlanır.

Yaponiyanın az sayda TMK-larının nail olduğu beşinci mərhələ xarici elmi tədqiqat mərkəzlərinin strateji vəzifəsini genişləndirir. Bu mərhələdə belə

mərkəzlərin fəaliyyət sahəsi fundamental tədqiqatları da əhatə edir - laboratoriya TMK-ların təşkilat strukturunun hüdudlarında innovasiya fəaliyyəti üzrə qlobal əmək bölgüsünün tamhüquqlu üzvünə çevrilir.

Amerika və Avropa korporasiyaları xarici elmi-tədqiqat bölmələrinin yaradılmasında daha sadə sxemlərdən istifadə edirlər.

Birinci mərhələdə “texnologiyaların ötürülməsi bölməsi” yaradılır ki, bunun çərçivəsində məhsulun və istehsal texnologiyalarının ana şirkətdən xarici ölkədə yerləşən istehsal filialına ötürülməsi həyata keçirilir. Bu mərhələdə xarici filial yalnız məhsulun təkmilləşdirilməsi və texnologiyanın yerli şəraitə adaptasiyası üzrə ayrı-ayrı funksiyaları yerinə yetirir.

İkinci mərhələ “texnologiyanın yerli bölməsi”nin yaradılması ilə xarakterizə olunur, yəni bu elə bir xarici laboratoriyadır ki, ana şirkətin fəaliyyətinin profil istiqaməti çərçivəsində yalnız yerli bazar üçün innovasiya məhsulları yaratmaqla məşğuldur.

Üçüncü mərhələdə dünya bazarları üçün yeni məhsulların yaradılmasına məsul olan xarici laboratoriya “qlobal texnologiya bölməsi” statusunu alır. Lakin ETSKİ üzrə xarici bölmənin fəaliyyət çərçivəsi əvvəlki kimi, baş şirkət tərəfindən müəyyən edilir ki, o da laboratoriyalara tədqiqatların prioritet istiqamətlərini göstərir, həmçinin onları tədqiqatlar üçün zəruri nəzəri işlərlə təchiz edir.

Xarici laboratoriyanın dördüncü inkişaf mərhələsi zəruri bilik potensialı, yüksək ixtisaslı kadrlar toplandıqca və fəaliyyət əvvəlki mərhələlərdə uğurlu olduğu halda yaranmış baza əsasında “ümumi texnologiya bölməsi”nin yaradılması ilə bağlıdır. Bu mərhələdə xarici laboratoriya müəyyən müstəqillik əldə edir, tətbiqi tədqiqatların prioritet istiqamətlərini sərbəst seçmək və ana şirkət tərəfindən dünya bazarlarında satmaq üçün istifadə olunan innovasiya məhsulları və proseslərini yaratmaq üçün zəruri fundamental tədqiqatlar həyata keçirmək imkanına malik olurlar.

Strateji alyansların yaranması. İri TMK-lar cox vaxt innovasiya tədqiqatlarını daha səmərəli həyata keçirmək üçün strateji alyanslar yaradırlar. Sözsüz, onlar arasında muxtəlif razılaşma tipləri keçmişdə də mövcud olmuşdur. Belə ki,

əvvəllər olduğu kimi, dünya bazarında beynəlxalq kartellər iştirak edir, çoxsaylı qeyri-rəsmi müqavilələr bağlanır.

Lakin adıçəkilən müqavilələr əsasən bu və ya digər bazar münasibətlərinin (*təsir sahəsi, qiymət, bazar payı*) tənzimlənməsinə aiddirsə, müştərək alyansların yeni tipi başlıca olaraq innovasiya tədqiqatları ilə bağlıdır.

Strateji alyanslar müxtəlif ölkələrin sənaye şirkətləri arasında elmi-texniki kooperasiyanın elə təşkili formasıdır ki, bu zaman iştirakçı tərəflər aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- əməkdaşlıq üçün seçdikləri sahədə yeni elmi və texnoloji biliklər əldə etmək üçün öz töhfəsini vermək və ya texnologiyalar mübadiləsini həyata keçirmək qabiliyyəti;

- bu əməkdaşlıqdan gələn bütün faydalarla bölüşmək və onun həyata keçirilməsinə nəzarət hüququndan istifadə etmək qabiliyyəti;

- tərəfdaşlardan yalnız kəskin tələbat duyduqları məhsulları almaq, tam müstəqilliklərini və azadlıqlarını qorumaq qabiliyyəti.

Strateji alyansların məqsədi bu alyansların iştirakçılarında yığılmış biliklərdən daha səmərəli istifadə hesabına innovasiyalara olan xərclərin minimuma endirilməsindən ibarətdir. Yeni məhsulların və ya proseslərin birgə öyrənilməsinin rəqabətdən əvvəlki mərhələlərində adətən qarşısına müştərək tədqiqatlar aparmağı məqsəd qoyan strateji alyanslar üstünlük təşkil edir. Daha sonrakı rəqabət mərhələlərində, həmcinin istehsal və marketinq alyansları mümkündür.

Bu gün dünyada on minlərlə ölkələrarası strateji alyans vardır. Güman edilir ki, onların dördü birindən çoxu mikroelektronika, elektron hesablama texnikası, sənaye istehsalının avtomatlaşdırılması və telekommunikasiyalar texnologiyası sahəsində layihələrin birgə həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Onlardan biotexnologiya və yeni materiallar sahəsində də fəal istifadə edilir. Ölkə kontekstində götürüldükdə, ABŞ ilə Avropa TMK-ları arasında alyanslara daha çox rast gəlinir.

3.2. Ölkədə müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi istiqlamətləri

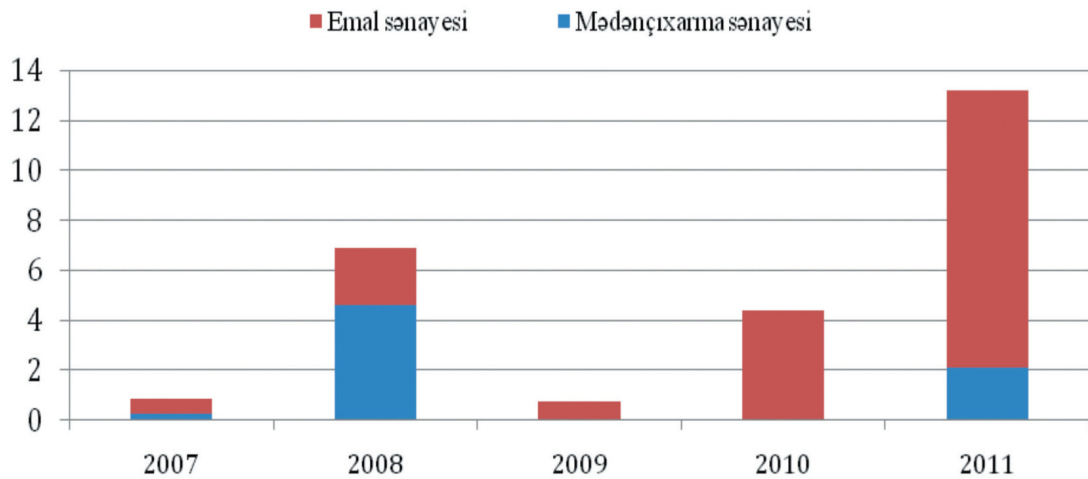
Qeyd etmək lazımdır ki, TMK-ların innovasiya fəaliyyətinin xarici ölkədə innovasiya laboratoriyalarının yaradılması ilə beynəlmilləşməsinə qəbul edən ölkələrin rəqabətqabiliyyətliliyinə böyük təsir göstərir. Sözsüz ki, TMK-lar öz tədqiqat mərkəzlərini zəif inkişaf etmiş ölkələrə köçürməyəcəklər.

Dünya İqtisadi Forumun (*DİF*) indeks göstəricilərinin müasir dinamika Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün nəinki mövcud rəqabət üstünlüklərinin saxlanmasının önəmli olduğunu, həm də yeni, yüksək texnologiyalara və «biliklərin iqtisadiyyatı»na əsaslanan innovasiyalı iqtisadiyyatın tətbiqi yolu ilə daha yüksək üstünlüklərə keçmək və bununla milli iqtisadi təhlükəsizliyimizin təmini üçün mümkün olan hər şeyi etmək haqqında danışmağa imkan verir. Bununla yanaşı, DİF-in reytinglərinin təhlili göstərir ki, bunu yalnız uğurlu makroiqtisadi göstəricilər hesabına etmək mümkün olmayacaq. Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatının keyfiyyətli artımı ilə hər yeni addım daha çox qüvvə tələb edir və burada ümumi rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edən bütün amillərin yalnız tarazlı və kompleks yaxşılaşdırılması bu uğurun zəmini ola bilər.

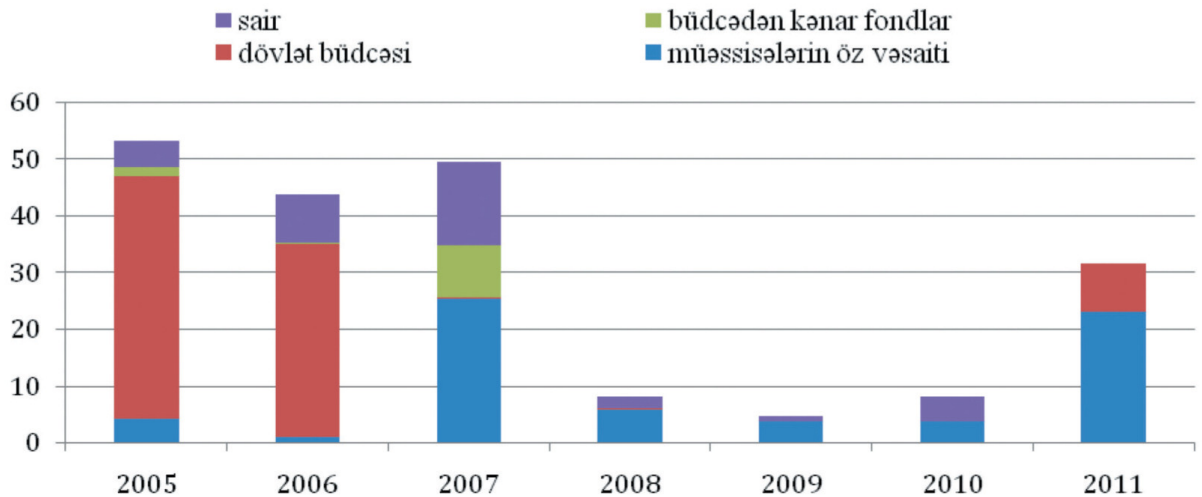
Milli iqtisadiyyatda mövcud innovasiya meyillərini qiymətləndirmək üçün son illərin statistikasına müraciət edək. Tədqiqat üçün innovativ tutumuna görə ən böyük sahə olan sənayeni qəbul edək. **Şəkil 1-də** Azərbaycanın sənaye sahələrində istehsal olunmuş innovasiya məhsulunun dəyərinin illər üzrə dinamika və strukturu göstərilmişdir. İnnovasiya məhsulunun TMK-ların miqyası ilə müqayisədə çox kiçik olmasına rəğmən qeyri-neft sektorunda (*emal sənayesində*) innovasiya məhsulunun dəyərinin artmasını bu istiqamətdə aparılmaqda olan tədbirlərin kiçikmiqyaslı ilkin nəticəsi kimi qəbul etmək olar.

Şəkil 2-də Azərbaycanın sənaye müəssisələrində texnoloji innovasiyaların yaradılmasına cəkilən xərclərin mənbə üzrə strukturu və dinamika göstərilmişdir.

Göründüyü kimi, innovasiyaların yaranmasına cəkilən xərclərin miqdarında 2009-cu ilə kimi müəyyən azalma meyiləri müşahidə olunur və növbəti illərdə bu sahədə cüzi artımı görmək olar. Bu prosesdə dövlət büdcəsindən maliyyələşən innovasiya xərclərinin yüksək olması, müəssisələrin öz vəsaiti hesabına xərclərinin isə hələ də arzu olunan səviyyədə olmaması faktı xüsusən diqqəti cəlb edir. Yerli müəssisələrin



şəkil 3. sənaye müəssisələrində innovasiya məhsulunun həcmi (milyon manatla) Mənbə: www.azstat.gov.az



şəkil 4. fəaliyyət növləri və maliyyə mənbələri üzrə texnoloji innovasiyalara cəkilən xərclər (milyon manatla) Mənbə: www.azstat.gov.az

kifayət qədər riskli hesab olunan innovasiya layihələrinə belə ehtiyatlı yanaşmasını bazarın tutumu və çevikliyi amilləri ilə yanaşı, bilik, texnologiya və digər amillər üzrə müəyyən məhdudiyyətlərin mövcudluğu ilə izah etmək olar.

Aparılan təhlil ölkəmizdə innovativ inkişafa diqqətin daha da artırılmasını və müvafiq tədbirlər proqramının həyata keçirilməsinin zəruri olduğunu göstərir. Azərbaycanda aparılmaqda olan iqtisadi siyasət ölkəmizin investisiyalar üçün cəlbediciliyini xeyli artırır. İnnovasiyalar ölkənin insan kapitalının inkişaf etməsinə şərait yaratmaqla, hər hansı sahədə məhsuldarlığı artırmaqla köməkçi və qohum sahələrin də inkişafına impuls verərək daha yüksək və dayanıqlı iqtisadi artımı təmin etməklə ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır.

Müasir dövrdə innovasiyalı inkişaf qloballaşma prosesləri ilə bilavasitə bağlıdır. Qloballaşma elmi biliklərin və texnologiyaların ötürülməsi və kommersionlaşması üçün əlverişli zəmin yaradır. İnnovasiyaların yayılmasına iki səviyyədə baxmaq olar:

- istənilən elmi-texniki biliklərin və istehsal təcrübəsinin makrosəviyyədə ötürülməsi;
- konkret texnoloji proseslərin təkrar istehsalına aid olan elmi-texniki biliklərin və təcrübənin ötürülməsi.

İnnovasiya investisiyaları ölkənin dayanıqlı iqtisadi artımının mühüm atributu kimi qəbul olunur. Artım amillərinin fasiləsiz təkmilləşdirilməsi əsas və dövriyyə fondlarına, infrastruktur sahələrinə, bilik və qabiliyyətlərin inkişafına, o cümlədən menecmentə müvafiq kapital qoyuluşlarını nəzərdə tutur. Bu mənada investisiyalar ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi üçün baza amili deyil, rəqabət üstünlüklərinin yaradılması mexanizmlərindən biri kimi qəbul oluna bilər. Fikrimizcə, belə mexanizmlər rəqabətqabiliyyətlilik amilləri qədər əhəmiyyətlidir. İnnovasiyaların rəqabət üstünlüyündə rolu ölkənin inkişaf mərhələsindən asılı olaraq dəyişir. Amerikan iqtisadçısı Maykl Porter (1946) göstərirdi ki, hər bir ölkənin rəqabət strategiyası digərlərindən fərqlənir və belə fərqlənməni inkişaf mərhələlərinin və iqtisadi artımın mənbələrinin müxtəlifliyi ilə izah edirdi. İnnovasiyalar təbii ehtiyatların və insan kapitalının (*işçi qüvvəsinin defisiti, bahalıqı və ya keyfiyyətinin aşağı olması*) çatışmazlığından doğan çətinliklərin aradan qaldırılmasına kömək edir. Beynəlxalq rəqabətin kəskinləşməsi ölkənin

infrastrukturuna və daha yüksək rəqabət üstünlüyünü təmin edən yüksək texnologiyalara investisiyaların əhəmiyyətini artırır.

Ölkəmizin investisiyalar üçün, xüsusilə yüksək texnologiyalara aid olan qoyuluşlar üçün cəlbediciliyinin artırılması mühüm vəzifələrdən biri kimi qəbul oluna bilər. Azərbaycanın yüksək texnologiyalı investisiya bazarında rəqabət strategiyası dünyada baş verən innovasiya-texnologiya və struktur dəyişikliklərinə vaxtında reaksiya verməlidir.

Məlumdur ki, ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi dünya iqtisadiyyatında baş verən struktur dəyişikliklərinə çevik və adekvat reaksiya və uyğunlaşma qabiliyyəti ilə müəyyən olunur.

Yüksək texnologiyalı investisiyaların cəlb edilməsi prosesində böyük ölkələr bazarın tutumu və artım tempi kimi göstəricilərlə daha böyük üstünlüklərə malik olurlar. Lakin daxili bazarın nisbi tutumu kiçik olan ölkələr, o cümlədən Azərbaycan əlverişli investisiya və institusional mühit, keyfiyyətli infrastruktur və işçi qüvvəsi, siyasi sabitlik və iqtisadi artımı dəstəkləyən davamlı siyasətlə belə rəqabətdə uğur qazana bilərlər. Qeyd olunan nəticələr və davam etməkdə olan iqtisadi siyasət innovativ inkişaf sahəsində nəhəng imkanlara və təcrübəyə malik olan TMK-ların milli iqtisadiyyata cəlb edilməsi üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Onların elmi-tədqiqat mərkəzlərinin ölkəmizdə yerləşdirilməsi bir neçə səbəbdən əlverişli ola bilər:

- innovasiyalar üzrə yeni laboratoriyaların meydana gəlməsi ilə belə fəaliyyətin intensivləşdirilməsi labud olaraq yerli şirkətləri innovasiya prosesinə cəlb edir;

- yüksək ixtisaslı mütəxəssislər üçün yeni iş yerlərinin yaradılması ölkədən “beyin axını”ın azalmasına kömək etməklə cəmiyyətin intellektual potensialının yüksəlməsinə və təhsil sisteminin inkişafına şərait yaranır;

- yeniliklərin kommersiyalaşdırılmasında ixtisaslaşan yeni menecerlər təbəqəsi formalaşır;

- ölkəyə vəcür kapitalı axınının artması zamanı yeni tədqiqatlar laboratoriyalarının hüdudlarından çıxaraq müstəqil kommərsiya layihələrinə çevrilməklə ölkəyə əlavə dividendlər gətirir.

Dövlət vergilərin tənzimləyici funksiyasından istifadə etməklə iqtisadi sistemə və onun ayrı-ayrı sahələrinə stimullaşdırıcı və ya məhdudlaşdırıcı təsir göstərmək imkanına malikdir. Vergitutma ölkənin iqtisadi sistemi ilə budcə sistemi arasında bağlayıcı həlqə rolunda iştirak edərək yaradılmış iqtisadi sərvətin - dəyərin təsərrüfat subyektləri, fiziki şəxslər və dövlət arasında yenidən bölgüsünü həyata keçirmək üçün də istifadə olunur (*verginin bölüşdürücü funksiyası*). Vergilərin iqtisadi sistemdə gedən proseslərin monitorinqi üçün ən əlverişli mexanizm olması isə (*nəzarət funksiyası*) dövlətə iqtisadi təhlükəsizlik parametrlərinin və meyarlarının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması imkanını yaradır.

Vergi sistemi öz-özülüyündə rəqabət üstünlüyünün resursu hesab olunur və başqa rəqabət üstünlüyü növlərinə öz təsirini göstərir. Hər bir sistemin tərkib hissələri qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı təsirdədirlər. Vergi siyasəti rəqabətcəbiliyyətlilik sisteminin tərkib hissəsi kimi, makro səviyyəyə aid olaraq müxtəlif səviyyələrdə sistemin tərkib hissələri ilə qarşılıqlı təsirdə fəaliyyət göstərir:

Metasəviyyədə ictimai həyatın təşkilinin əsas siyasi və iqtisadi formaları formalaşır, vergi siyasəti cəmiyyətə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Vergi münasibətləri çərçivəsində vergi ödəyiciləri ilə dövlət arasında qarşılıqlı təsir baş verir, onların öhdəlikləri və bir-birinin qarşısında məsuliyyəti formalaşır. Belə ki, müəyyən qrup iqtisadi agentlərin vergidən yayınması dövlət tərəfindən yığımın ümumi kütləsinin saxlanması üçün vergi yükünün yüksəldilməsi, vergi inzibətçiliğinin gücləndirilməsi şəklində cavab tədbirlərin qəbul edilməsinə gətirir. Sonuncu, öz növbəsində, vicdanlı ödəyicilərin vəziyyətini ağırlaşdırır, bu isə onların ümumiyyətlə dövlətə və vergi ödəməyənlərə olan münasibətinə təsir etməyə bilməz. Deməli, vergi siyasətinin təsir edə biləcəyi rəqabətcəbiliyyətlilik sisteminin mühüm determinantları sosial inteqrasiya və həmrəylikdir, cəmiyyətin

islahatlara münasibətidir, sahibkarların statusuna ictimai rəyin yaradılması şəraiti və onların dövlətin inkişafında roludur.

Beləliklə, biz rəqabət üstünlükləri təsnifatına müraciət etsək, bu halda vergi siyasəti metasəviyyədə mədəni və qlobal rəqabət üstünlüklərinin əmələ gəlməsinə imkan yaradır.

Makrosəviyyədə iqtisadi sistemin fəaliyyətinin əsas şərtləri müəyyən olunur. Vergi siyasəti makrosəviyyədə dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olaraq, pul vəsaitlərinin vergi ödəyicilərindən dövlətə hərəkətinin parametrlərini müəyyən edir.

Vergi dərəcələrinin və vergitutma səviyyəsində dəyişikliklər iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətini müəyyən edən çoxsaylı makroiqtisadi göstəricilərə (*UDM-in səviyyəsinə, qiymətlərin səviyyəsinə, faiz dərəcələrinə və s.*) təsir edir. Makrosəviyyədə vergi siyasətinə təsərrüfat subyektləri tərəfindən nə dərəcədə rəqabət üstünlüyünün resursu kimi baxıla biləcəyi müəyyən olunur.

Mezosəviyyəyə spesifik siyasət və institutlar aiddir ki, burada kollektiv fəaliyyət nəticəsində həlledici şəkildə ayrı-ayrı sahələrin məhsuldarlığına, yaxud istehsalın yerləşdirilməsinə təsir göstərən tədbirlər təyin olunur. Dövlət tərəfindən mezosiyasət tədbirləri həyata keçirilən zaman makrosəviyyə vasitələrindən istifadə edilməsi mümkündür. O cümlədən, xüsusi iqtisadi agent qruplarının maraqlarına xidmət edən müəyyən vergi alətləri mezosiyasətin bir hissəsini təşkil edir. Mezosəviyyədə vergi alətlərinin istifadəsi struktur, industrial və texnoloji siyasətlə bağlı olur. Vergi siyasəti texnoloji və innovasiya rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasına kömək edir.

Mikrosəviyyə rəqabətqabiliyyətliliyin formalaşmasında iştirak edən təsərrüfat münasibətlərinin müəyyənədiçi səviyyəsidir. Eyni zamanda, mikrosəviyyədə rəqabətqabiliyyətliliyin şərtləri meta, makro və mezosəviyyədə qoyulur. Vergi siyasəti bütün müəssisələrin fəaliyyəti üçün ədalətli və bərabər şəraitin yaradılması üçün mühüm vasitələrdən biridir.

TMK-ların innovasiya fəaliyyətinin ölkəmizə cəlb edilməsi iqtisadi sistemin makrosəviyyəsinə aid olaraq müvafiq tənzimləmə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə zərurət yaradır.

Qeyd olunanlara əsaslanaraq ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi üçün istifadə oluna biləcək vergi sistemi amillərinə aşağıdakıları aid edə bilərik:

- ölkənin vergi sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyi;
- vergi qanunvericiliyinə riayət olunma səviyyəsi;
- vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi və hüquqlarının qorunması səviyyəsi;
- vergi inzibətçiliyində şəffaf və müasir standartlara cavab verən informasiya texnologiyalarından istifadə ilə həyata keçirilən metodların tətbiqi;
- iqtisadi sistemin tənzimlənməsinə güclü təsir göstərə bilən vergi siyasətinin həyata keçirilməsi və s.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İnnovativ fəaliyyət iqtisadi inkişafı və rəqabətliliyi təmin etmək üçün yeni ideyaların, elmi biliklərin, texnologiya və məhsulların müxtəlif istehsal və idarəetmə sahələrinə tətbiq edilməsidir. İnnovasiya innovasiya fəaliyyətinin nəticəsi olaraq yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsul (iş, xidmət), texnoloji proses, həmçinin ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində təşkilati-texniki, maliyyə-iqtisadi və digər həllər hesab edilir.

İnnovasiya fəaliyyəti istehsalata və sosial sahəyə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini tətbiq etmək üçün investisiya fəaliyyətinin bir forması kimi də həyata keçirilə bilər.

Hal-hazırda Azərbaycanda milli elmi-tədqiqat və işləmə, innovasiya strategiyası planı və habelə rəsmi milli innovasiya siyasəti formalaşma mərhələsindədir. «İnnovasiya siyasəti» hökumət orqanlarında geniş müzakirə olunmaqdadır və bu məqsədlə innovasiya prosesinə müxtəlif hökumət təşkilatları cəlb edilir. Son on il ərzində innovasiya məsələləri çoxsaylı Dövlət Proqramlarına daxil edilmişdir. Bu proqramların hər birinin öz məqsədləri və vəzifələri olduğundan, məqsədlərin bəziləri hökumətin innovasiya siyasəti məqsədləri kimi hesab oluna bilər.

İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində müəssisələr innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan başlıca komponentlərə - vencur kapitalına, yüksək ixtisaslı kadrların, yeni ideya və tədqiqatların yerdəyişməsinə nəzarət yolu ilə innovasiyaların yaradılmasının və istehsalının coğrafiyasına güclü təsir göstərirlər.

Beləliklə, müəssisələrin innovasiya siyasəti ölkələrin bu prosesdə mövqeyinə (*liderliyinə və ya geriləməsinə*) təsir göstərməklə onların rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır.

İnkişaf etməkdə olan sənaye ölkəsi olan Azərbaycanda innovasiya kapitalı üçün güzəştli vergitutma, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, zəruri

infrastrukturun inkişafına yönəldilmiş investisiya siyasəti və digər belə tənzimləmə vasitələri ilə müəssisələrin innovasiya laboratoriyalarının və istehsal sahələrinin yaradılması stimullaşdırıla bilər.

Müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin milli iqtisadiyyata cəlb edilməsi ölkənin elmitexniki potensialının genişlənməsinə, rəqabətqabiliyyətliliyinin mövcud olan amillərindən istifadənin səmərəliliyinin yüksəlməsinə, innovasiya prosesinin intensivləşməsinə və son nəticədə Azərbaycanın beynəlxalq arenada rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəlməsinə kömək edə bilər.

Ölkənin milli innovasiya sisteminin, həmçinin innovasiya infrastrukturunun əsas elementlərini təşkil edən innovasiya strukturlarının, eləcə də onlardan biri hesab olunan İKT-profilli texnoparkların fəaliyyətinin nəticələrini qiymətləndirmək olduqca aktual bir məsələdir. Ona görə də gələcəkdə bu işi daha dəqiq həyata keçirmək üçün, ilkin olaraq, həmin prosesin elmi-metodoloji əsasları işlənilməlidir. İnnovasiya strukturlarının fəaliyyətinin səmərəlilik dərəcəsinin qiymətləndirilməsi həmin sahədə mövcud olan problemləri üzə çıxarmağa, onların həlli yolları və vasitələrini müəyyən etməyə imkan verir. Bundan başqa, innovasiya strukturlarının inkişaf strategiyasının praktiki olaraq həyata keçirilməsi səviyyəsinin qiymətləndirilməsini təyin etməyə və seçilmiş variant vaxtında müvafiq düzəlişlər etməyə şərait yaranır. Eyni zamanda, innovasiya strukturlarının səmərəliliyinin vaxtında qiymətləndirilməsi və onlardan istifadə olunması onun müvafiq statusu almağa məqsədəuyğunluğu haqqında elmtutumlu şirkətlərin də qərarlarının qəbuluna bilavasitə təsir edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Oslo Manual. Guidelines for collecting and interpreting innovation data. Third edition. A joint publication of OECD and Eurostat, 2005.
2. Geroski, P.A., (1990) “Innovation, Technological Opportunities and Market Structure”. Oxford Economic Papers, 42, 582-602.
3. Harris R.I.D. and M. Trainor (1995) “Innovation and R&D in Northern Ireland Manufacturing: A Schumpeterian Approach”, Regional Studies, 29, 593-604.
4. Love J.H., Roper S (1999) “The determinants of innovation: R&D, technology transfer and networking effects”, Review of Industrial Organization, 15, 1, 43-64.
5. Stephen Feinson. Center for Science, Policy, and Outcomes. Knowledge Flows, Innovation, and Learning in Developing Countries. “National Innovation Systems Overview and Country Cases”.
6. Centre on regulation and competition working paper series. Paper No. 60 The Determinants of Innovation in the Malaysian Manufacturing Sector: an Econometric Analysis at the Firm Level. Cassey Lee, University of Malaya. June 2004.
7. Project Title: South-Caucasian Republics: Research and Development of Science, Technology and Innovation Policy. Project Acronym:SCRIPTS INTAS Ref No:06-1000017-8811. Start date: 1st February 2007, End date: 31st July 2008.
8. INNO-Policy TrendChart - Policy Trends and Appraisal Report Azerbaijan 2007.
9. Qasımov F.H., Nəcəfov Z.M. İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı – “Elm” – 2009.
10. European Innovation Scoreboard and Sectoral Innovation Watch Hugo Hollanders, PRO INNO Europe / INNO-Metrics. European Innovation Scoreboard “Workshop on Innovation Performance: Lessons learned from a sectoral perspective”. (Research results and policy recommendations from the Sectoral

Innovation Watch project of the Europe INNOVA programme), Brussels, 8 April 2008.

11. Л.Д. Градобитова, Т.М. Исаченко. (2002). Транснациональные корпорации в современных международных экономических отношениях: учеб. пособие”. Москва: АНКИЛ, 123 с. (*Qradobitova L.D. və İsacenko T. (2002). “Muasir beynəlxalq münasibətlərdə transmilli şirkətlər: tədris vəsaiti”. Moskva: ANKIL, 123 s.*).

12. Фокин С. (2002). “Влияние транснациональных компаний на конкурентоспособность стран”. Москва: МГУ им. Ломоносова, (*Fokin S. (2002). “Transmilli şirkətlərin ölkənin rəqabətqabiliyyətinə təsiri”. Moskva: Lomonosov adına MDU*)

13. “Innovation & technology transfer”. Special edition. (2000). Published by the EC. (*“İnnovasiya və Texnologiyaların ötürülməsi., Xüsusi buraxılış. (2000). Avropa Komissiyasının nəşri.*

14. Cantwell J. (1997). “The globalization of technology: what remains of the product cycle model?” “Technology, globalization and economic performance”, Cambridge University Press. (*Kantvell J. (1997). Texnologiyaların qloballaşması: məhsul dövryyəsi modelindən nə qalır? “Texnologiya, qloballaşma və iqtisadi məhsuldarlıq”, Kembric Universitetinin nəşri.*

15. Портер М. (2000) “Конкуренция”, Москва: “Вильямс”, 495 с. (*M.Porter. (2000). “Rəqabət”, Moskva: Vilyams, 495 s.*).

РЕЗЮМЕ

Технологический прогресс в создании новой технологии или за рубежом, могут быть достигнуты путем адаптации технологий. Процесс технологической инновации, технологического распространения, в то время как вторая называется процессом.

Дело передается на рассмотрение научного исследовательского процесса. Основной целью исследования направлена на развитие науки, на приобретение каких-либо практические результаты применения могут занять.

Исследования и разработки проведен ряд практического применения в промышленности и коммерческих вопросов в контексте развития и углубления систематических знаний в целях обеспечения роста доходов. Обычно исследовательскими университетами и научно-исследовательскими институтами, прикладные исследования и разработки проводятся частными компаниями часто.

Магистерская диссертация представляется концептуальных основ инновационной деятельности в исследуемых предприятий, повышения эффективности инновационной деятельности на предприятиях и в учреждениях изучал тенденции и перспективы повышения инновационной активности была изучена.

ABSTRACT

Technology growth depends on creating and diffusion of the technology. First is process technological innovation and twice technological diffusion.

Scientific research process is the research. If the goal of the research is on the development of science fundamental and if it is consider result of the practical applying technology.

Research and development in the industry is ensuring knowledge development and knowledge improvement. Occasionally the research institutes carry out research and developments and the firms carry out applying research.

At this master thesis conceptual bases of innovation of the firms was investigated and directions of the improving efficiency innovation activity has researched and development perspectives of the innovation activity of the firms was studied.